

HİTİT SANATI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN: Evin ÖZGÜL

DANIŞMAN: Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ

Afyonkarahisar – 2008

**T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH BÖLÜMÜ**

HİTİT SANATI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Evin ÖZGÜL

DANIŞMAN

Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ

Afyonkarahisar - 2008

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ

HİTİT SANATI

Evin ÖZGÜL

Tarih Bölümü

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran 2008

Danışman: Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ

Eski Taş Çağı'ndan beri Anadolu büyük uygarlıkların yurdu olmuştur. Bu nedenle bu coğrafyanın çok kavimli ve çok dilli bir yapısı olduğu görülmektedir.

Anadolu'da büyük bir uygarlığın temsilcisi olan Hitit Devleti, M.Ö. 1700–1200 yılları arasında Anadolu'nun siyasi kaderine hâkim olmuştur. Hititler, bu 500 yıllık zaman dilimi içerisinde önemli sanat eserleri yaratmışlardır. Bunlar kazılar sonucu ortaya çıkarılan mimari kalıntılar, anıtsal kapılar ve heykeltraşlık eserleri olarak sıralanabilirler.

Hitit şehirlerinde ev, tapınak ve saray yapıları ortaya çıkarılmıştır. Hitit mimarisinin en önemli özelliği asimetrik bir düzende olmasıdır. Sadece anıtsal kapılarda ve şehir kapılarında simetri uygulanmıştır.

Hitit dini yapılarının en eski biçimleri sadece kült eşyalarının konulduğu doğal yerlerden oluşmaktadır. Zamanla bu doğal kutsal alanlar yerine yapılar inşa edilmiştir.

Bu döneme ait konut mimarisinde bireyselleştirme vardır. Örneğin; ortak duvar yerine her evin kendi duvarı olduğu görülmektedir. Hitit evinin planı dikdörtgen biçimli iki odadan oluşmaktadır.

Hitit sarayları ise avlular etrafına toplanan çok sayıda evden oluşur. Hitit saray yapısının en önemli özelliği ayaklı geçitlerle oluşturulmuş avluların olmasıdır. Hititler planlı bir şehir oluşturmaya özen göstermişlerdir.

Hitit sanatında heykelin çok büyük önemi ve anlamı vardır. Bu heykellerin çoğu tanrı ve tanrıça tasvirlerinden oluşmaktadır. Bunlar pişmiş toprak, altın, bronz, gümüş, fildişi, dağ kristali gibi malzemelerden yapılmış heykellerdir.

Hitit şehir kapılarında yer alan heykeller üç boyutludur. Genellikle aslan ve sfenks tasvirlerinden oluşmaktadır. Bu heykelli kapıların şehri düşmanlara karşı koruduğu inancı vardır.

Hitit sanatı çevre kültürleri etkilemekle beraber diğer kültürlerden de etkilenmiştir. Özellikle Mısır ve Kuzey Suriye kültürleri Hitit kültürünü etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Hitit, Hitit Sanatı, Mimari, Heykeltraşlık, Sanat Tarihi.

ABSTRACT**HİTTİTE ART****Evin ÖZGÜL****History Department****Afyon Kocatepe University, The Institute of Social Sciences****June 2008****Advisor: Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ**

Anatolia has been a center for great civilizations since stone ages. For this reason this geographical area has been dominated by different societies and their languages.

The Hittite empire was one of the great civilization in the area who dominated the political destiny of Anatolia in between 1700-1200 B.C. Hittites created several noteworthy artistic studies during this period for example results of ex and on going excavations exhibits that several architectural ruins monumental and sculptures were produced during this time period.

In these excavations several houses temples and palaces explored. Hittite architecture characteristically uses asymmetric figures instead of symmetric ones except monumental doors where symmetry is widely used.

Religious buildings were the places where the religious objects protected. Initially these buildings were the natural places like caves etc. But later on these places replaced by men made buildings.

This period's architectural trend mostly concentrated on individualism. For instance they used separate walls instead of common walls used by several people. Houses mostly contain two separate rectangle rooms.

Palaces are the combination of courtyards which combines several houses to each other. Courtyards has spaces for the people so that they can cross one side to the other. They paid extra attention for a well designed city.

Sculpture had a special importance in their artistic perspectives. There are several god and goddess sculptures found in the excavations. These sculptures mostly made up of terracotta, gold, bronze, silver, ivory crystal. The figures which are on the monumental doors were three dimensional figures

Sphinx and the lions were the main characters in these figures. Because they thought these lions can protect the city against to the enemy. Their culture influenced several sub-cultures on the other hand Egyptian and northern Syrian cultures influenced their culture as well.

Key Words: Hittite, Hittite Art, Architecture, Sculpture, Art History.

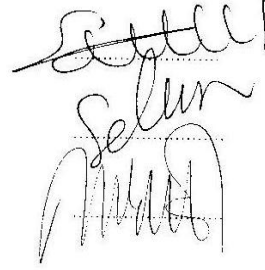
TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI

İmza

Danışman Üye : Prof.Dr. Ekrem MEMİŞ

Jüri Üyeleri : Yrd.Doç.Dr. Selim PULLU

: Yrd.Doç.Dr. Abdullah ŞENGÜL

Tarih Anabilim tezli yüksek lisans öğrencisi Evin ÖZGÜL'ün "Hitit Sanatı" başlıklı tezini değerlendirmek üzere 09.06.2008 günü saat 14:00'de Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Doç.Dr.Mehmet KARAKAŞ
MÜDÜR

ÖNSÖZ

Tez konumuz olan “Hitit Sanatı” konusunda bugüne kadar yapılmış olan çalışmalar, sayı bakımından, tatmin edici olmaktan uzaktır. Buna rağmen, Hititler hakkında kaleme alınmış yerli ve yabancı eserlerde Hitit Sanatı ile ilgili bilgiler bulmak mümkündür.

Danışman hocamız Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ’in gözetiminde başlattığımız bu çalışmayı gerçekleştirirken Hititlerin tarihi, kültürü ve sanatı hakkında yazılmış birçok makale ve kitabı inceledik. Hititler dönemi hakkında bilgi veren yazılı ve arkeolojik belgelerden yararlanma fırsatı bulduk. Ayrıca, günümüz bilim adamları tarafından kaleme alınan modern eserlerden yararlandık.

Yapmış olduğumuz bu çalışmalar sonucunda Hititlerin evleri, sarayları, ibadet ettikleri tapınaklar ve kutsal yerleri, ürettikleri sanat eserlerini ayrıntılı bir şekilde tanıma fırsatı bulduk. Söz konusu eserler sayesinde Hititlerin sosyal, siyasal, kültürel ve dini yaşantıları hakkında son derece önemli bilgiler elde etmeyi başardık.

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde benden hiçbir yardımı esirgemeyen danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ’e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Evin ÖZGÜL
Afyonkarahisar -2008

ÖZGEÇMİŞ

Evin ÖZGÜL

Tarih Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans

Eğitim

Lisans: Uludağ Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi

Sanat Tarihi Bölümü

Lise: Erzurum-Karaçoban Çok Programlı Lisesi

Kişisel Bilgiler

Doğum Yeri: Hınıs/ERZURUM

Doğum Tarihi: 11.11.1982

Cinsiyet: Kız

Yabancı Dil: İngilizce

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI	vi
ÖNSÖZ	vii
ÖZGEÇMİŞ	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

I. HİTİTLER ÇAĞINDA ANADOLU’NUN COĞRAFYASI	2
---	----------

İKİNCİ BÖLÜM

I. KAYNAKLAR	5
A) YAZILI KAYNAKLAR	5
B) ARKEOLOJİK KAYNAKLAR	6

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. HİTİT SİYASİ TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ	8
A) ESKİ HİTİT DEVLETİ	8
B) YENİ HİTİT DEVLETİ.....	10
C) GEÇ HİTİT ŞEHİR DEVLETLERİ	15

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

I. HİTİT MİMARİSİ	16
A) HİTİT TAPINAKLARI	18
B) HİTİT EVLERİ.....	23
C) HİTİT SARAYLARI	24

BEŞİNCİ BÖLÜM

I. HİTİT HEYKELTRAŞLIK ESERLERİ	27
--	-----------

ALTINCI BÖLÜM

I. ŞEHİR KAPILARI HEYKELCİLİĞİ	31
SONUÇ	34
KAYNAKÇA	36
EKLER	39

KISALTMALAR

age	: Adı Geçen Eser
C	: Cilt
CTH	: E. Laroche, Catalogue des Textes Hittites, Paris 1971.
Çev	: Çeviren
KBo	: Keilschrifttexte aus Bogazköi, Berlin.
KUB	: Keilschrifturkunden aus Bogazköi, Berlin.
MÖ	: Milattan Önce
s	: Sayfa
S	: Sayı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu
Yük	: Yükseklik
yy	:Yüzyıl

GİRİŞ

“Hitit Sanatı” ile ilgili tez çalışmamız altı ana bölümden oluşmaktadır. Bir ülkenin tarihini anlamanın ve anlatmanın en iyi yolu o ülkenin coğrafi özelliklerini iyi kavramaktan geçer. Bu nedenle çalışmamızın birinci bölümünde Hititler Çağında Anadolu’nun Coğrafyası konusunu gözler önüne sermeye çalıştık

İkinci bölümde ise Hititler dönemine ait yazılı ve arkeolojik kaynakları ele aldık.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde Hititlerin Siyasi Tarihini üç alt başlık halinde ana hatlarıyla ele almaya çalıştık.

Dördüncü bölümde Orta Anadolu’da 20. yüzyıldan itibaren sürdürülen kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılan mimari kalıntılardan bahsettik. Hitit Dini Yapıları, Hitit Evleri ve Hitit Sarayları olmak üzere Hitit mimarisini üç başlık altında irdeleme gayreti içerisine girdik. Bu yapıların planları ve temel özellikleri hakkında bilgi verdik.

Tezimizin beşinci bölümünde ise Hitit sanatında önemli bir yere sahip olan Hitit heykeltıraşlık eserlerinden söz ettik. Altın, bronz, gümüş, dağ kristali, fildişi malzemeden yapılmış tanrı ve tanrıça tasvirlerinden oluşan heykelcikleri ele aldık.

Altıncı bölümde ise Hitit şehir kapılarını süsleyen heykel betimlemelerinden bahsettik. Özellikle Boğazköy şehir kapılarında yer alan klasikleşmiş aslan ve sfenkslerin biçimsel özelliklerine yer verdik.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. HİTİTLER ÇAĞINDA ANADOLU'NUN COĞRAFYASI

Tarihi meydana getiren üç ana unsurun (yer, zaman, mekân) başında coğrafi mekân gelmektedir. “Anadolu” ya da “Anatolia” denilen Küçük Asya toprakları Eski Taş Çağı’ndan beri insanların yerleşim alanı olmuştur. Haritadan takip edileceği gibi Anadolu Himalayalar’ın ardından Fransa, İspanya ve Kuzey Afrika’nın Atlantik kıyı şeridine kadar uzanan büyük bir dağ kuşağının parçasıdır. Ortasında, deniz seviyesinden ortalama 1000 metre yükseklikte, çok eski kayalardan oluşan yüksek bir plato yer alır; kuzey ve güneyden Karadeniz ve Toros dağlarıyla çevrilidir. Bütün olarak bakıldığında, Karadeniz ve Akdeniz arasında çıkıntı yapan büyük bir yarımadadır. Van gölü çevresindeki dağlardan Ege Denizi’ne doğru batıya ilerledikçe eğim alçalmakta, kaya sırtları sonunda denize ulaşır sular altında kaybolmaktadır¹.

Anadolu’nun yeryüzü şekilleri, akarsuları ve iklim şartları, Anadolu tarihinin meydana gelmesinde büyük rol oynamıştır. Şöyle ki; Anadolu’nun kuzeyden ve güneyden sıradağlarla kuşatılmış olması ve pek az yerden geçit vermesi*, bu yönlerden yapılan göçlere imkân tanımamıştır. Fakat Batı Anadolu bölgesindeki dağların denize dik olarak uzanması, pek çok istilacının Anadolu’nun ortalarına kadar ulaşmalarını mümkün kılmıştır². Anadolu’nun dağları maden yatakları açısından da zengindir. Bu nedenle Anadolu Yakınoğu tarihinde önemli bir yere sahiptir³.

Anadolu tarihinde bu dağlar kültür etkileşimini de etkilemiştir. Örneğin; Karadeniz bölgesinde kabileler halinde yaşayan ve her fırsatta Hitit Devletini rahatsız eden Gaşka* kavimlerine ulaşmak ve onları kültürel etki altına almak mümkün olmamıştır. Aynı sebepten dolayı Toroslar’ın arkasında oturan Kizzuvatna Krallığı da, bu dağlar yüzünden, Anadolu kültürünün değil, daha çok Mısır kültürünün etkisi altında kalmıştır.

¹ J.G. Macqueen, Hititler ve Hitit Çağında Anadolu, Arkadaş Yayınları, Ankara 2001, s.11.

* Bu geçitler, kuzey Anadolu’da Zigana ve Kop geçitleri ile güney Anadolu’da Gülek boğazı, Beylan geçidi ve Arslanlı Bel geçididir. Ekrem Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Çizgi Kitabevi, Konya 2003,s.4.

² E.Memiş,a.g.e.,s.4.

³ J.G. Macqueen, a.g.e., s.14.

* Karadeniz Bölgesi’nde kabileler halinde yaşayan, savaşçı bir ruha sahip kavimdir.

Dünya'nın her tarafında yerleşim merkezleri büyük akarsu ve göl kenarlarına kurulmuştur. Bu durum Anadolu'daki yerleşim yerleri için de geçerlidir. Örneğin, Hitit Devleti Kızılırmak ve Yeşilirmak nehirlerinin bulunduğu bölgeye kurulurken, Urartu Devleti Van Gölü ve Urmiye Gölü arasındaki bölgeyi yurt olarak seçmiş, Lidya Devleti ise Gediz, Büyük Menderes ve Küçük Menderes nehirlerinin sulamış olduğu sahada kurulmuştur⁴.

Anadolu' da yaşayan insanlar üzerinde iklim faktörünün de önemi büyüktür. İklim hem sosyal hem de ekonomi anlamında yaşamı etkilemektedir. İklim şartları Anadolu' da yaşayan halkın ne yapması gerektiği konusunda yönlendirici olmuştur. Anadolu' ya yerleşen siyasal toplulukların hayatı, genellikle tarıma dayanmak zorunda idi. Çünkü bu devirlerde, henüz denizin nimetlerinden yararlanma konusunda bir bilgiye sahip değillerdi. Anadolu'nun ziraat ekonomisine bakacak olursak bunu Mısır ve Mezopotamya ile bir tutmak doğru değildir. Çünkü, Anadolu nehirlerinin hiçbirisi, Mısır'ın temel kaynağı olan Nil nehrinin gücüne ulaşamıyordu. Ayrıca, Mezopotamya' da olduğu gibi, düz bir araziye kanallar açmak suretiyle sulama işlemini yapmak Anadolu toprakları için söz konusu olamazdı. Bu nedenle, Anadolu insanının ziraata dayanan ekonomik hayatları, bir yerde yağışlara bağlı idi. Yağışların yeterli olması halinde bol ürün alınıyor, bu durumun tersi olursa kıtlık tehlikesi ile karşı karşıya kalınıyordu. Bu nedenlerle Hitit kralları, devamlı seferler düzenleyerek “Münbit Hilal⁵” bölgesinden sağladıkları ganimetlerle geçinmek zorunda kalıyorlardı. Anadolu'nun tarıma elverişli olmayan dağlık bölgelerindeki halkın geçim kaynağı hayvancılıktı. Örneğin, Van bölgesinde M.Ö. 9 – 6. yüzyıllar arasında büyük bir devlet kuran Urartular' ın da ekonomik hayatı büyük ölçüde hayvancılığa dayanıyordu⁶.

Hitit dönemi Anadolu'sunun etnik yapısını tam olarak belirlemek zordur. Ancak böyle bir coğrafi alanın çok kavimli ve çok dilli bir yapı oluşturduğu da inkârı kabul

⁴ Ekrem Memiş, a.g.e., s.5.

⁵ Habur nehri ve kollarının suladığı bölgeye “Münbit Hilal” bölgesi adı verilir.

⁶ E.Memiş, a.g.e., s.3-7.

olmayan bir gerçektir. Bu durum, Kültepe metinlerinde geçen Hitit, Luwi, Hurri ve Hatti kişi adlarının mevcudiyeti ile teyit edilmektedir⁷.

Anadolu'nun M.Ö. 2. binin ilk yüzyıllarının etnik yapısı ana hatlarıyla şöyledir; Orta ve Kuzey Anadolu'nun, yani Kızılırmak'ın çevrelediği bölgenin Hatti halkları tarafından iskân edildiği görülür. Hatti, üzerine Hititlerin temel attığı ve onlardan özellikle kült alanında birçok öğeyi ödünç aldığı alt yapıyı temsil eder.

Güneydoğu Anadolu Hurriler tarafından iskân edilmiştir. Bu kavim, M.Ö. 3. Binyılın sonlarında Mardin merkez olmak üzere Güneydoğu Anadolu bölgesi ile Kuzey Mezopotamya'daki Musul ve Kerkük dolaylarında yaşamışlardır⁸. Anadolu'da Hurri kişi adlarına Kültepe metinlerinde de rastlanmıştır.

Güney ve Batı Anadolu, Hitit metinlerinde Arzava olarak anılan bölge, Hint-Avrupa halklarının, Hititçeye yakın bir dil konuşan Luwiler'in merkeziydi. Hititlerin yayılım merkezini belirleyen bölge ise Kaniş/Neşa (Kültepe) kentidir⁹. Anadolu'nun eskiçağlardaki tarihi ele alınırken özellikle bu coğrafyanın daima göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

⁷ Stefano De Martino, Hititler, Dost Kitabevi, Ankara 2006, s.34.

⁸ E.Memiş,a.g.e.,s.31.

⁹ S. De Martino, a.g.e., s.34-35.

İKİNCİ BÖLÜM

I. KAYNAKLAR

A) YAZILI KAYNAKLAR

Anadolu'da ilk yazılı kaynaklar M.Ö. 2. Binyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Daha önceki binyıllarda Anadolu'da hangi etnik grupların yaşadığı ve hangi dillerin konuşulduğu hakkında doğrudan bir bilgi yoktur. Hititler, yazılı belgeler ile günümüze ulaşan ilk Hint-Avrupalı topluluktur¹⁰.

Hitit devleti sınırları içerisinde, Hititlerden başka kavimlerin yaşamış olduğu bilinmektedir. Bu nedenle ülkede tek dil, tek yazı değil, çeşitli diller ve yazılar kullanılmıştır. Ayrıca Hitit Devletini idare edenler de, değişik işler için farklı diller ve farklı yazılar kullanmışlardır. Hattuşuş'ta yapılan kazılarda Neşa dilinin (Hitit dili) yanı sıra, Hatti, Luwi, Hurri, Pala, Akkad, Sümer dilinde ve çeşitli yazılarda yazılmış tabletler bulunmuştur.

Bu bahsedilen dillerde yazılmış tabletlere Anadolu dışında da rastlanmaktadır. Örneğin; Mısır'da Tel el Amarna höyüğünde yapılan kazılarda, M.Ö. 14. yüzyılın ilk yarısına ait vesikalar bulunmuştur. Bunların çoğu o devirde milletlerarası ilişkilerde kullanılan Akkad dilinde ve Akkad çivi yazısı ile yazılmıştır. Bununla beraber, "Arzava Mektupları" adı verilen iki mektup, Hitit dilinde ve Hitit çivi yazısı ile yazılmıştır.

Hititler, Neşa dili de denilen kendi dillerinde ve kendi çivi yazılarıyla yazılmış tabletler, mühürler ve kitabeler bırakmışlardır. Dini nitelik taşıyan metinlerin bir bölümü ile kitabelerin yazımında ise Hitit Hiyeroglif yazısı kullanmışlardır¹¹.

1906 yılında çiviyazılı Boğazköy arşivleri keşfedilmiştir. Eski Önasya kültür dünyasına ait en önemli keşifler arasında yer alan ve 30 bin tablet ya da fragmandan oluşan Boğazköy arşivlerinde kanunlar, kral yazıtları ya da yıllıkları, antlaşmalar,

¹⁰ Sedat Alp, Hitit Çağında Anadolu, TÜBİTAK Yayınları, Ankara 2002, s.1.

¹¹ E.Memiş,a.g.e., s.41-42.

mektuplar, bağış belgeleri, dinsel metinler, yüksek edebi değeri olan mitolojik metinler ile dualar ve fal metinleri yer almaktadır.

Mühürler ve kaya anıtları üzerindeki Hiyeroglif yazıtlar ile taş anıtlar üzerindeki hiyeroglif yazıtlar ve kral yazıtları, korunmadıkları için elimize geçmemiş olan ağaç tablet yazıtları, yazılı Hitit çağı kültürünün diğer bir zenginliğini oluşturmaktadır¹².

II. Tuthalya'nın yıllıkları, I. Şuppiliuma'nın kahramanlık metni, II. Murşili'nin yıllıkları, III. Hattuşili'nin on yıllık anneleri, Veba duaları gibi metinler en önemli yazılı kaynaklardır. Bu belgeler, kronolojideki bazı boşluklara karşın güvenilir bir kaynak niteliği taşımaktadır.

B) ARKEOLOJİK KAYNAKLAR

Çorum ilinin Sungurlu ilçesinin 22 km kadar güneydoğusunda Hattuşaş (Boğazköy) şehrine ait kalıntılar 1834 yılında Charles Texier tarafından keşfedilmiştir¹³. Burada “Yazılıkaya” olarak isimlendirilen bir kaya topluluğunun duvarları üstüne işlenmiş sayısız kabartmalar bulmuştur¹⁴.

Kültepe höyüğündeki ilk kazıyı 1893 yılında Fransız bilgin E. Chantre yapmış, bunu 1906 yılında höyükte sondajlar yapan H. Winckler izlemiştir¹⁵. Deutsche Orientgesellschaft'ın desteğiyle binlerce kil tablet ortaya çıkarmışlardır. 1907 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından görevlendirilen O. Puchstein, D. Krencker, H. Kohl ve L. Curtius'un katıldığı ekip kentin yapılarını incelemiştir.

Araştırmalarda en önemli aşama, 1915 yılında F. Hrozny'nin Hitit dilini çözmesiyle başlamıştır. Hititoloji denilen yeni bir bilim dalı ortaya çıkmıştır. Kültepe höyüğünde çeşitli belgeler bulmuştur¹⁶. Fakat Hrozny sistemli bir kazı yapmamıştır.

Türk Tarih Kurumu tarafından Kültepe'de kazı yapılmasına karar verilmiştir. 1948 yılında Tahsin ve Nimet Özgüç yönetiminde kazılara yeniden başlanmıştır¹⁷.

¹² S.Alp, a.g.e., s.156.

¹³ Muhibbe Darga, Hitit Mimarlığı / I. Yapı Sanatı (Arkeolojik ve Filolojik Veriler), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1985,s.29.

¹⁴ Rudolf Naumann, Eski Anadolu Mimarlığı, Çev.Beral Madra,T.T.K. Yayıncılık,Ankara 1998, s.25.

¹⁵ E. Memiş,a.g.e.,s.63.

¹⁶ R. Naumann, a.g.e.,s.26.

1927 yılında E.F. Schmidt ve V. der Osten yönetiminde Chicago Üniversitesi Doğu Kültürleri bölümü Alişar'da kazılar yapmıştır.

Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Alman Doğu Kültürleri Derneği 1931 yılında kazıları K. Bittel başkanlığında sürdürmüştür. Bu kazılar, 1939 yılına kadar sürmüş ve 1952 yılından itibaren bu kazılar düzenli bir şekilde devam etmiştir.

1967 yılında aynı ekip Yazılıkaya'da bir yapı topluluğu bulmuştur. Bu yapılar tapınak gelişiminin yorumlanmasında önemli bir yer tutmuştur.

1935 yılında Alacahöyük'te T.T.K. tarafından yeniden kazılara başlanmıştır. Hitit tabakası olan Tabaka II'de geniş bir saray ve tapınak topluluğu bulunmuştur.

1946 yılında H. Th. Bossert, Ceyhan Karatepe'de bir dağ kenti bulmuştur. Kabartmalar ve çift dilde yazılmış (Fenike ve Hitit hiyeroglifleri) belgeler bulunmuştur.

1876 yılında G. Smith, Yukarı Fırat bölgesindeki Cerablus yakınında Karkamış kentindeki yapıların tanımını sunmuştur. Burada Geç Hitit çağına tarihlenen belgeler saptanmıştır.

Oppenheim ve F. Langenegger, Tell Halaf'ta 1899 yılında kazılara başlamıştır. 1929 yılında yapılan son bir çalışma ile kazılar tamamlanmıştır. Burada bir kent, saray, tapınak, mezar yapı topluluklarını kapsayan kale, birçok kabartma ve heykeller ele geçirilmiştir¹⁸.

C. W. McEwan ve R. J. Braidwood Tell Tayinat'da 1935-1938 yılları arasındaki kazıları yönetmişlerdir. Geç Hitit Arami bölgesine özgü bir sonuç ortaya çıkmıştır. Hilani tipinde bir saray ile Ege bölgesinin Megaron tipine benzeyen bir tapınak bulunmuştur¹⁹.

Bu bahsedilen kazılar sayesinde Hititlerin şehircilik anlayışı, mimari kalıntıları, heykeltçilik eserleri ve küçük buluntular gün ışığına çıkarılmıştır.

¹⁷ E. Memiş, a.g.e., s.64.

¹⁸ R. Naumann, a.g.e., s.27-31.

¹⁹ Wulf Schirmer, Hitit Mimarlığı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1982, s.26.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. HİTİT SİYASİ TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

M.Ö. 2. Binyıl Anadolu'sunda yaşayan kavimlerin en önemlisi Hititlerdir. Hititler Anadolu'nun yerli halkı mıydı ya da göç yoluyla mı gelmişlerdi? Eğer öyle ise nereden gelmişlerdi? Bu konu hakkında farklı görüşler vardır. Bu görüşlere göre Hititler; Anadolu'ya Boğazlar üzerinden, Kafkaslardan ya da Kuzey Suriye üzerinden gelmiş olmalıydılar. Ancak diğer bir görüş ise Hititlerin Anadolu'nun yerli kavimlerinden biri olduğunu kabul etmektedir²⁰.

Hitit siyasi tarihi üç başlık altında incelenmektedir.

- A) ESKİ HİTİT DEVLETİ (M.Ö. ca. 1800-1400)
- B) YENİ HİTİT DEVLETİ (M.Ö.ca. 1400-1200)
- C) GEÇ HİTİT ŞEHİR DEVLETLERİ (M.Ö. ca. 1200-700)

A) ESKİ HİTİT DEVLETİ

Kuşşara Krallığı ile başlayan Hitit siyasi tarihi, Hitit tahtına geçen Puşarumma sülalesinden gelen krallarla devam eder. Bu sülaleden bahseden en eski vesikalardan biri, Hattuşaş arşivinde bulunan, I. Hattuşili'nin vasiyetnamesidir. Bu vesikadan anlaşıldığına göre, Puşarumma'nın iki oğlu arasında geçen taht mücadelesi sonucu Labarna* tahtı ele geçirmiştir. Labarna Hattuşaş kentini aldıktan sonra "Hattuşili" lakabını alarak Hitit Devletini kurmuştur²¹.

I. Hattuşili'nin faaliyetleri hakkında en iyi bilgiyi veren vesikalar, Telepinuş Fermanı ile 1957 yılında Boğazköy'de bulunan I. Hattuşili'ye ait annallerdir. Annallerden öğrenildiğine göre, bu dönemde Anadolu, Hurri kavimlerinin saldırısına uğramıştır. I. Hattuşili'nin yaptığı Arzava ve Halep seferleri ile Hitit Devleti Akdeniz ticaretine fiilen katılamasa da, Halep Krallığını zapt ederek Eski Doğu'nun ticaret

²⁰ E. Memiş, a.g.e., s.37.

* H. Otten, 1968 yılında yayınlamış olduğu makalede I. Hattuşili ile Labarna'nın aynı kişi olduğu fikrini ortaya atmıştır. E. Memiş, a.g.e.,s.81.

²¹ E. Memiş, a.g.e., s.80-81.

merkezi olan Kuzey Suriye'nin denetimini ele geçirmiş ve böylelikle ekonomik durumunu güçlendirmiştir.

I. Hattuşili'nin ölüm sebebi bilinmemektedir. Ancak Halep antlaşmasının Hititçe nüshasındaki kayıta “*Murşili, Halep şehrini zaptederek babasının intikamını aldı*” ibaresi yer almaktadır. Bu da Hattuşili'nin savaşta ölmüş olduğunu akla getirmektedir²².

Kuşşara kentinde yazmış olduğu vasiyetnamesinde Hattuşili veliaht olarak Murşili'yi atamıştır. Hitit tahtına geçen I. Murşili, babasından devraldığı sınırları korumakla kalmamış, Halep Krallığına son verdiği gibi, o zamanki dünyanın en büyük kültür merkezi olan Babil'i de fethetmiştir. Böylece Mezopotamya medeniyetinin kapıları Anadolu'ya açılmıştır.

Büyük başarılarla rağmen I. Murşili eniştesi Hantili tarafından öldürülmüştür* ve ülke bir kargaşa dönemine sürüklenmiştir. Gerçekten, Hantili'nin tahta geçmesiyle Puşarumma sülalesi sona ermiş ve “*Gasıp Krallar*” devri başlamıştır.

Gasıp Krallar devri I. Murşili'nin ölümünden Telepinuş'un idaresine kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Hantili ile başlayan bu dönem sırasıyla Zidanza, Ammunaş ve Huzziuş'un kral olmasıyla devam eder. Bu devirde hemen her kral, selefini öldürerek tahta geçer²³. Kargaşa dönemi Telepinuş'un tahta geçmesiyle son bulur. Bu dönem ile ilgili bilgileri Telepinuş'un adıyla anılan fermanından öğrenmekteyiz. Telepinuş bu fermanla hem kendi icraatlarını hem de kendinden önceki olayları özetlemektedir. Ayrıca krallık ailesi içinde baş gösteren cinayetlere de veraset yasası çıkararak son vermiştir.

“*Sadece bir prens, ailenin en büyük oğlu kral olsun. İlk oğul yoksa ikinci oğul kral olsun. Ama varis olacak prens yoksa aileye damat olarak giren büyük kızın kocası kral olsun*²⁴.”

²² E.Memiş,a.g.e., s.83-84.

* Bu cinayet hakkında bilgi veren belge *Telepinuş Fermanı*dır.

²³ E.Memiş,a.g.e.,s.85.

²⁴ I.Klock-Fontanille, Hititler, Dost Kitabevi, Ankara 2005,s.23-24.

Telepinuş'un tahta çıktığı dönemde siyasal ortamın bozuk olması, onu Kizzuvatna kralı İşputahşu ile antlaşma yapmaya kadar götürmüştür. Bu Hititlerin imzaladıkları ilk devlet antlaşmasıdır²⁵.

Telepinuş'un ölümünden Yeni Hitit Devleti'nin kurucusu II. Tuthalya'nın tahta çıkmasına kadar geçen sürede belirsizlikler vardır. Bunun nedeni, bahsedilen dönem hakkında bilgi veren yazılı kaynakların azlığıdır. Hattuşaş arşivinde bulunan KBo II, 15 numaralı metinden öğrenildiğine göre, bu dönem de Alluwamma, II. Hantili, II. Zidanza ve II. Huzzia isimli krallar tahta geçmiştir. Ancak adı geçen krallar hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Hitit Devleti bu kargaşa döneminde gücünü yitirmiştir. Önasya dünyası, muhtemelen Zağros dağları üzerinden gelen Hint-Avrupa kökenli yeni bir kavimle, Mitannilerle tanışmıştır²⁶. Böylece, Mitanniler Mısır'dan sonra ikinci bir siyasal güç olarak Önasya dünyasındaki yerlerini almışlardır.

B) YENİ HİTİT DEVLETİ

II. Tuthalya'nın tahta geçmesiyle devlet toparlanmaya başlamıştır. II. Tuthalya çok sayıda askeri sefer düzenleyerek egemenlik alanını genişletmiştir. Özellikle Kuzey Suriye'nin ele geçirilmesi devlet politikası haline gelmiştir. Böylece Kuzey Suriye üzerindeki hâkimiyet mücadelesi Mitanni Devleti ile Hitit Devleti'ni karşı karşıya getirmiştir. II. Tuthalya Kizzuvatna'ya, Kargamış ve Halep'e akınlar düzenleyerek bölgedeki Hitit çıkarları korunmuştur²⁷.

II. Tuthalya'nın ölümünden sonra Hitit tahtına I. Arnuvanda geçmiştir. Hitit Devleti, Kuzey Suriye'deki egemenliğini yeniden Mitanni Devletine kaptırmıştır. Kabileler halinde yaşayan Gaşkalar, Hatti memleketine saldırarak, Kuzey Anadolu'da kült merkezi olan Nerik şehrini ele geçirmişlerdir. Özellikle kral Arnuvanda ile kraliçe Aşmunikal'in dualarında Gaşkalar'ın saldırıları anlatılmıştır²⁸. Kraliçe Aşmunikal'in bu dönemde etkili olduğunu gösterir mühürler bulunmuştur²⁹.

²⁵ Ekrem Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi, TÜBİTAK Yayınları, Ankara 2005,s.67.

²⁶ E.Memiş,a.g.e.,s.89.

²⁷ E.Akurgal,a.g.e.,s.70.

²⁸ S.De Martino,a.g.e.,s.49.

²⁹E. Akurgal,a.g.e.,s.73.

I. Şuppiluliuma*'nın tahta geçiş olayını oğlu II. Murşili tarafından yazdırılmış olan “Veba Duaları” adlı belgelerden öğrenmekteyiz. I. Arnuvanda'nın ölümünden sonra yerine oğlu Tuhkanti- Tuhalya geçmiştir. Genç krala sadakat yemini edenler arasında Şuppiluliuma da vardır. Fakat Şuppiluliuma yeminini bozarak genç krala karşı harekete geçmiştir. İşin ilginç yanı, bütün prensler, beyler ve komutanlar da Şuppiluliuma'yı destekleyerek Tuhkanti-Tuthalya'yı öldürmüşlerdir. Bu iç savaş sonunda Şuppiluliuma tahta çıkararak siyasi gücü eline geçirmiştir. Böylece Hitit Devleti imparatorluk olma yolunda hızla ilerlemeye başlamıştır³⁰.

II. Murşili tarafından yazdırılan “Şuppiluliuma'nın Kahramanlıkları” adlı tabletlerde Şuppiluliuma'nın siyasi icraatları hakkında bilgi verilmektedir. Öncelikle Anadolu topraklarında asayişli sağlayarak, daha sonra Suriye üzerine seferler düzenlemiştir. Diğer taraftan Şuppiluliuma'nın Kizzuvatna (Çukurova) ile Azzi ve Hayaşa (Yeşilirmak havzası) kralları ile yaptığı antlaşmalar ele geçmiştir. Hayaşa prensi Hukkanaş'a da Şuppiluliuma'nın kız kardeşi verilerek, barış antlaşması akrabalık bağları ile sağlamlaştırılmıştır³¹. Kizzuvatna Krallığı ile yapılan antlaşmayla Şuppiluliuma artık Kuzey Suriye üzerinde baskı kurabilmiştir. Kargamış ve Halpa'yı (Halep) ele geçirerek bu şehirleri oğulları Biyaşili ve Telepinu'nun yönetimine vermiştir.

Hitit kralı, Suriye üzerine düzenlemiş olduğu ilk seferde yenilmesine rağmen ikinci seferde Mitanni kralını mağlup etmiş ve başkent Vaşşukani'yi ele geçirmiştir. Böylelikle Mitanni Devleti yıkılmıştır. Ancak Babil'e kaçmış olan Tuşratta'nın oğlu Mattivaza, Şuppiluliuma'ya sığınınca, Hitit kralı onu affetmiş ve Mitanni krallığını yeniden tesis ederek Mattivaza'yı tahta oturtmuştur. Böylece Şuppiluliuma Mitanni Devletini Asur tehlikesine karşı tampon bölge olarak kullanmıştır³².

* Şuppiluliuma Hititçe bir isimdir. Daha öncekiler yada sonrakiler Hatti ya da Luvi kökenli isimlerdir.E.Akurgal,a.g.e., s.81.

³⁰ E.Memiş,a.g.e.,s.97-98.

³¹ E.Memiş,a.g.e.,s.99.

³² E.Memiş,a.g.e.,s.101-102.

Şuppiluliuma'nın uzun süren krallığı döneminde oluşturduğu Hitit Devleti, Babil ve Mısır'la eşit bir seviyededir³³. Fakat bir evlilik teklifi ile Mısır'la olan ilişkiler bozulmuştur. Hitit Devleti, Kargamış kuşatması ile uğraşır iken, Mısır kraliçesi Dahamunzu'dan (Dahammuniş) bir mektup alır. Şuppiluliuma'nın birçok oğlu olduğundan söz açıp ve bunların bir tanesiyle evlenme isteğini dile getirir. Kuşkulu davranan Şuppiluliuma oğullarından Zannanza'yı Mısır'a göndermeyi kabul eder. Ancak Zannanza Mısır'a varmadan, kraliçenin düşmanları tarafından yolda öldürülür. Şuppiluliuma evlat acısını hafifletmek için Mısır'a intikam seferi düzenler. Bu sefer sonucunda Hatti memleketine getirilen esirler arasında veba salgını yayılır. Veba ülkeyi kırıp geçirmiştir. Şuppiluliuma da veba hastalığına yakalanmış ve Gaşkalar'la savaşırken ölmüştür.

Şuppiluliuma'nın ölmesiyle, II. Arnuvanda tahta çıkar fakat kısa bir süre sonra aynı salgın hastalık sebebiyle o da ölür. Bunun üzerine Şuppiluliuma'nın en küçük oğlu II. Murşili tahta çıkar. Kral tahta çıktığı zaman çok küçüktür. Ağabeylerinin olmasına rağmen II. Murşili'nin tahta çıkması açıklanması zor bir durumu göstermektedir. Prof. Dr. Ekrem Memiş'e göre³⁴ ağabeyleri Telepinu ve Biyaşili ülkede yaygınlaşan salgın hastalığa yakalanmamak için, Anadolu'ya gelmeyerek tahtı küçük kardeşlerine bırakmak zorunda kalmış olmalıydılar.

II. Murşili dönemi olaylarını, kendi annallerinden öğrenmekteyiz. Diğer Hitit kralları gibi II. Murşili de Gaşkalarla savaşmıştır. Küçük yaştaki bir çocuğun tahta geçtiği haberini alan vasal krallıklar ayaklanmaya başlamışlardır. II. Murşili'nin en önemli askeri girişimi Arzava'nın fethi olmuştur. Fetihden sonra Arzava'yı tek bir kişiye bırakmak yerine bölgeyi Şeha ırmağı ülkesi, Mira ülkesi ve Hapalla ülkesi olmak üzere üç alana bölerek antlaşmalar yapmıştır³⁵.

II. Murşili, Batı Anadolu'da önlemler aldıktan sonra tekrar Gaşkalar ve Hayaşalılar'a karşı savaşmıştır. Amurru Krallığı ile antlaşma yapılarak tampon bölge olması sağlanmıştır. Tampon devletçiklerle Hatti ülkesi ilişkileri yeniden

³³ E.Akurgal,a.g.e.,s.81.

³⁴ E.Memiş,a.g.e., s.105.

³⁵ S.De Martino,a.g.e.,s.60.

pekiştirilmiştir³⁶. Kargamış'ta ağabeyinin ölümüyle II. Murşili'nin zor durumda kaldığını gören Asur kralı, Kargamış'ı zaptetmiştir. Tam bu sırada Hayaşa memleketi de ayaklanmıştı. Bu isyanların bastırılmasıyla II. Murşili dönemi sona ermiştir.

II. Murşili'nin yerine geçen oğlu II. Muvattali döneminde, Yakınoğu'nun iki büyük devleti olan Mısır ve Hitit krallıkları karşı karşıya gelmiştir. Anadolu'daki karışıklıklar devam etmektedir. Gaşkalar baskılarını iyice arttırmışlardır. Ancak Yukarı Memleket komutanlığına III. Hattuşili'nin getirilmesiyle durum kontrol altına alınmıştır. Artık Mısır seferi için hazırlıklar başlamıştır. Bu dönemde Mısır tahtında II. Ramses vardır. II. Ramses Kuzey Suriye politikasını değiştirmiştir. I. Şuppiluliuma döneminden beri Hititlerin elinde olan Kuzey Suriye'yi ele geçirme isteği nedeniyle iki büyük devletin karşı karşıya gelmesi kaçınılmaz olur. Kuzey Suriye'deki Amurru Krallığının Mısır nüfuzu altına girmesiyle savaş başlar.

Mısır ve Hitit devleti arasındaki bu savaş, Ramses'in beşinci krallık yılında Kadeş'te yapılmıştır. Kadeş savaşı ile ilgili kaynaklar daha çok Mısır tarafına aittir. Buna karşılık, savaşla ilgili Hitit belgeleri çok daha az sayıdadır. Ayrıca II. Muvattali'nin kendi girişimlerine ilişkin bir tarih eseri yazdırıp yazdırmadığı bilinmemektedir. Hitit arşivlerinde Kadeş'e sadece Hatti sarayı ile firavun sarayı arasında yazılmış birkaç mektupta, III. Hattuşili'nin Müdafaanamesinin önsözünde ve kimi uluslararası antlaşmalarda değinilmiştir³⁷. Mısır kaynaklarında firavunun zaferinden bahsedilse de iki taraf aslında birbirine üstünlük sağlayamamıştır. Savaştan karlı çıkan taraf Hitit devleti olmuştur. Öyle ki, Amurru Krallığı savaştan sonra da Hitit devleti egemenliğinde kalmıştır.

II. Muvattali'nin ölümünden sonra yerine oğlu III. Murşili (Urhi - Teşup) geçmiştir. II. Muvattali'nin ikinci derecedeki bir eşinden doğmuş olan III. Murşili taht ismi olarak dedesinin ismini almıştır. Bu dönem hakkında bilgi veren tek kaynak III. Hattuşili'nin bıraktığı müdafaanamedir³⁸. Bu belgeye göre III. Murşili yedi yıl iktidarda kalabilmiştir.

³⁶ E.Akurgal,a.g.e.,s.84.

³⁷ S.De Martino,a.g.e.,s.63.

³⁸ E.,Memiş,a.g.e.,s.113.

III. Hattuşili, yeğeni III. Muşşili'yi tahttan indirerek yerine geçer. Bu dönem Hititlerin "Altın Çağı" olarak bilinmektedir. III. Hattuşili, Babil ve Asur'la iyi ilişkiler kurmuştur. Mısır'la ilişkiler de dostluk çerçevesi içerisinde. Öyle ki, on altı yıldan beri devam eden Mısır savaşlarına son verdirerek bir antlaşma yapmıştır. Bu olay Ramses'in yirmi birinci iktidar yılına denk gelmektedir. Mısır ve Hitit devleti arasındaki bu antlaşma, iki büyük devletin eşit şartlara dayanarak yaptığı ilk antlaşmadır. Bu antlaşma dönemin diplomasi dili olan Akkadça olarak yazılmış ve taraflar antlaşma nüshalarını elçileri vasıtasıyla göndermişlerdir. Mısır'a gönderilmiş olan ve gümüş bir tablet üzerine kazdırılmış olduğu bildirilen Hitit nüshasının mısır dilinde bir tercümesi ele geçmiştir³⁹. Antlaşma eşitlik ilkesine dayanmaktadır. Suriye'nin kıyı bölgeleri Hitit ve Mısır olarak iki güç alanı halinde bölüştürülmüştür⁴⁰. III. Hattuşili, kızlarından birini firavuna eş olarak vererek, iki devlet arasındaki dostluk, akrabalık bağı ile kuvvetlendirilmiştir.

Bu dönemde Mısır'a gönderilen gümüş tabletler üzerinde Hattuşili ile eşi Puda-Hepa'nın mühür damgalarının olması, Puda-Hepa'nın yönetimde söz sahibi olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Hattuşili arşivinde kraliçeye ait birçok mektup ve vesika bulunmaktadır⁴¹. III. Hattuşili'nin bir rahip olarak yetişmesi ve eşinin rahip kızı olması nedeniyle bütün işleri din aracılığıyla yürütmüşlerdir. Böylece bu dönem, Hurri inancının ülkede en fazla hissedildiği dönem olmuştur⁴².

III. Hattuşili'nin ölümüyle yerine IV. Tuthalya geçer. Birçok vesikada kralın annesi Puda-Hepa ismine rastlanması kraliçelik unvanını bu dönemde de sürdürdüğünü gösterir. IV. Tuthalya döneminde, Asur devleti güçlenmiştir. Asur-Hitit ilişkileri bozulmuş ve Asur devletinin baskısı gittikçe artmıştır. Bu durum karşısında IV. Tuthalya, Hitit vasali Amurru kralı İştarmuva ile antlaşma yaparak Asur'a karşı ambargo uygulamıştır. Bu dönem Hitit devleti topraklarının en geniş olduğu fakat aynı zamanda çöküş belirtilerinin de görüldüğü dönemdir. Doğu ve Batı dünyalarının ilk kez

³⁹ E.Memiş, a.g.e.,s.116-117.

⁴⁰S. De Martino,a.g.e.,s.71.

⁴¹ E.Memiş,a.g.e.,s.117-118.

⁴² E.,Akurgal,a.g.e.,s.96.

karşı karşıya geldiği “Eskiçağın Birinci Dünya Savaşı” olarak isimlendirilen Troya savaşları da IV. Tuthalya döneminde vuku bulmuştur. Ancak, imparatorluğun her köşesinde başlayan isyanlar nedeniyle Hititler, Troya bölgesi halkına ekonomik ve askeri yardımda bulunamamışlardır⁴³.

IV. Tuthalya'nın ölümünün ardından tahta oğlu III. Arnuvanda geçmiştir. Kısa süre tahtta kalmış olan kral hakkında pek fazla bilgi yoktur.

III. Arnuvanda'nın ölümüyle yerine IV. Tuthalya'nın diğer oğlu II. Şuppiluliuma kral olur. Bu kral zamanında, Anadolu'da başlayan karışıklıklar daha da artar. Nitekim Hitit devleti “Ege Göçleri” (M.Ö.1200) ile tarih sahnesinden çekilir⁴⁴.

C) GEÇ HİTİT ŞEHİR DEVLETLERİ

Ege göçlerinden sonra yıkılan Hitit devleti varlığını şehir devletleri halinde sürdürmüştür. Anadolu'daki büyük devletler yıkılmıştır. Ege göçleri ile gelen kavimler Anadolu'da bulunan diğer kavimlerle karışarak birtakım küçük şehir devletleri meydana getirmişlerdir⁴⁵. Böylece, Anadolu'da çok çeşitli kavimlere mensup insanlar birlikte yaşamışlardır. Bununla birlikte Asur-Babil gücünün yeniden doğuşu, prensliklere son vermektedir. Bu prenslikler birbiri ardına Asur eyaleti haline gelmiştir⁴⁶.

⁴³ E.Memiş,a.g.e.,s.120-123.

⁴⁴ E.Memiş,a.g.e.,s.124.

⁴⁵ E.Memiş,a.g.e.,s.161.

⁴⁶ I.Klock- Fontanille,a.g.e., s.39.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

I. HİTİT MİMARİSİ

Orta Anadolu’da 20. yüzyıldan itibaren sürdürülen kazı çalışmaları sonucunda, ortaya çıkarılan mimari kalıntılarla Eski Hitit Çağı’nda askeri, sivil ve dini mimarinin varlığı bilinmektedir⁴⁷. Hitit mimarisinin en güzel örnekleri başkent Hattuşaş (Boğazköy), Alacahöyük, Maşathöyük (Tapigga) gibi şehirlerde görülmektedir.

Hititler için dağların doruğundaki kayalar önemli bir yere sahiptir. Kayalar, tanrıların tahtlarıdır ve Hitit Krallığının gücünü simgelemektedir. Hititler dini inançları gereği kayaları kutsamışlardır. Özellikle “Hişuva” bayramları adını taşıyan ritüel yazıtlarda kayalara eklemek, ciğer kurbanları sunulduğu belirtilmektedir. Kayanın seçilmiş olduğunu belirten Labarna-Kralın kutsanması ile ilgili bir yazıtta (TH = KUB XXXVI 110) şu ifade yer almaktadır:

“Labarna’nın evinde torunun ve torununun çocuklarının sevinci, buraya ait olsun o (ev) kayanın üzerine bina edilmiştir⁴⁸.” Bu ifade ile kral ailesi kayanın tılsımını ve kutsallığını vurgulamaktadır.

Başkent Hattuşaş Kızılırmak’ın (Hallys) çizdiği geniş bir yay içerisinde, verimli bir ovanın yukarı ucunda kurulmuş bir dağ şehridir. Hititlerin ilk kralı Kuşşaralı Anitta’nın Hatti kralı Biuşti’den aldığı ve lanetlediği Hattuşaş şehri, daha sonraki krallar döneminde de başkent olarak kalmıştır. Bu şehir yedi büyük tapınağı, birçok küçük tapınak ve sandık duvar tekniğinde örülmüş kent duvarları ile en görkemli başkentlerden biridir⁴⁹.

Hitit şehirleri sağlam bir sur sistemiyle korunmuştur. Bütün bu şehirlerde bulunan sur sisteminin ortak özelliği, temelde devasa (kiklopik) taşlarla harç kullanılmadan, genellikle “sandık duvar” tekniğinde örülmüş olmasıdır. Örneğin,

⁴⁷ Muhibbe Darga, Hitit Sanatı, Akbank Yayınları, İstanbul 1992, s.27.

⁴⁸ M.Darga, a.g.e., s.28.

⁴⁹ E.Akurgal, a.g.e., s.126.

Hattuşuş “Poternli Surda” askeri mimaride, sandık duvar tekniğinin çok başarılı bir şekli görülmektedir. “Potern” adı verilen, bindirme tekniğinde yapılmış sivri kemerli bu tüneller (2,5m-3m yükseklik, 40m-80m rampa uzunluğu) kent savunmasıyla birlikte kült ve dini amaçlar için kullanılmış olduğu da kabul edilmektedir⁵⁰. Poternler tünel gibi toprağa oyulmayıp arazinin belirli yerlerinde yüzeyde inşa edilmiştir. Poternlerin bir başı kent içinde, diğeri ise çıkışı sağlayan kentin dışında yer almaktadır.

Eski Hitit Devleti döneminde anıtsal mimarinin en somut örneği İnandıktepe kazılarıyla ortaya çıkarılan birçok odadan oluşan Hitit tapınağıdır. Bu tapınağın yapımında tipik Hitit evi planı esas alınmıştır.

Yeni Hitit Devleti döneminde ise, sanat ve mimari yapıtlar, önceki döneme göre daha anıtsal bir boyuta ulaşmıştır. Böylece klasik Hitit biçimi oluşmuştur. Bu dönemde Hitit kültürü ve tarihi konusundaki bilgiler oldukça sağlamdır. Çivi yazılı belgelerle anıtların büyük bir kısmı bu çağa tarihlenmektedir⁵¹.

Hitit mimarisinin özelliklerine bakacak olursak asimetrik bir düzen hâkimdir. Fakat anıtsal kapılarda ve şehir kapılarında simetri uygulanmıştır. Hitit başkentinde altı şehir kapısı bilinmektedir. Bunların içinde en çok tanınanları Kral Kapısı, Yer Kapı/Sfenksli Kapı ve Aslanlı Kapıdır⁵². Bu isimler, kapıları süsleyen heykellere izafeten verilmiştir.

Anıtsal kapılar, barış zamanlarında giriş ve çıkışlara elverişli, savaş zamanlarında ise kentten dışarıya çıkışı yasaklayarak kenti kontrol altında tutup, savunmaya olanak sağlıyordu. Anıtsal kapıların sayıları, kentin büyüklüğüne, yerleri ise toprak durumuna bağlıydı. Askeri amaçlarla hendeklere açılan gizli kapılar ise anıtsal kapıların yanında, yan geçit ya da potern olarak inşa edilmişlerdir⁵³.

⁵⁰ M.Darga,a.g.e.,s.27.

⁵¹R.Naumann, a.g.e.,s.503–504.

⁵² M.Darga,a.g.e.,s.84.

⁵³ R.Naumann,a.g.e.,s.277.

Yeni Hitit Devleti'nin, Ege göçleriyle yıkılması sonucunda Anadolu'da mimari faaliyetler durmuştur. Bu yıkım, bugün Alacahöyük, Boğazköy, Kültepe'deki yapılarda görülen yangın izleriyle saptanmıştır.

Bu göç hareketleri sonucunda Hititler ve özellikle Luvviler Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'ye göç ederek küçük kent devletçikleri kurmuşlardır. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarındaki kazılar Zincirli-Sam'al, Malatya, Kargamış, Sakçagözü ve Tel-Tainat höyüklerinde gerçekleştirilmiştir⁵⁴. Böylece Geç Hitit kentleri ortaya çıkarılmıştır.

Bu dönemde (1.Binyılın başlarında), Kuzey Suriye yerel özellikleri, Hitit ve Arami özellikleriyle karışarak, mimarlık ve yapı heykelciği anlamında kısa süreli değişik bir kültür doğmuştur. Doğu'da Fırat'a, güneyde Hama'ya, kuzeyde Malatya'ya, batıda Karatepe ve Göllüdağ'a kadar "Geç Hitit Sanatı" denilen bir kültür yayılmıştır⁵⁵.

Geç Hitit mimarisi tutucu bir görünüme sahiptir. Evler için karşılaştırma buluntusu yoktur, ancak tapınaklar Kuzey Suriye geleneğini yansıtırken, saray yapısında karışık özellikler görülmektedir. Artık bir savunma öngörülmediği için, poternler ve kuleler gibi yapı öğeleri de kullanılmamıştır. Daha çok resmi yapı, saray, tapınak ve anıtsal kapılardaki süslemeler görülmektedir⁵⁶. Saray yapılarında Hitit yapı biçimi olan "hıllamar"^{*} planı görülse de, bu tarz mimari, Kuzey Suriye'de M.Ö. 1200'den önce bilinmekteydi. Bu dönem mimari öğeleri olarak dayanma ayaklarından ve alçak sekili pencerelerden söz edilmektedir. Öyle ki, bahsedilen ayaklar, sütun ve hayvan biçimli altlık olarak Ion- Aiolia mimarisini yoğun biçimde etkilemiştir⁵⁷.

A) HİTİT TAPINAKLARI

Boğazköy'de (Hattuş) Alman arkeologların yüzyılın başından itibaren sürdürdükleri kazılar sonucunda Hitit dini yapılarının güzel örnekleri ortaya

⁵⁴ M.Darga,a.g.e.,s.220.

⁵⁵ R. Naumann,a.g.e.,s.510.

⁵⁶ W. Schirmer, a.g.e.,s.12.

* Önceçit.

⁵⁷ R.Naumann,a.g.e.,s.510.

çıkarılmıştır⁵⁸. Hititlere ait en eski tapınak yapılarının Anitta döneminde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Anitta, metninde şöyle söylemektedir:

“Neşa’da kent yaptırđım. Kent arkasına ben, göklerin Fırtına tanrısının evini ve Siusummi’nin evini yaptırđım. / Tanrı Halmasuitta’nın evini, efendim Fırtına tanrısının evini ve si(na)-summi’nin evini yaptırđım./ ve savaştan ne mallar getirdimse, onları oraya adadım.”

Dini yapıların en eski biçimlerinin, özel bir yapısı olmayan, sadece kült eşyalarının konulduğu, doğal yerler olduğu kabul edilmektedir. Zamanla bu doğal kutsal alanlar yerine yapılar inşa edilmiştir⁵⁹. Eski Hitit Devleti döneminin en önemli yapısı İnanlıktepe’de ortaya çıkarılan tapınaktır. İnanlıktepe’de IV. yapı katında bulunan bu Hitit tapınağı dikdörtgen planlı, bulunduğu tepenin şekline uygun bir biçimde inşa edilmiştir. Bu Hitit yapı tekniğinin özelliğidir. Öyle ki, odalar düz bir hat üzerine değil, tepenin şekline göre ileri-geri inşa edilmiştir⁶⁰. Dört veya altı odalı olarak ortaya çıkarılmış bu tapınak, Hitit evlerinin yan yana ve arka arkaya dizilmesiyle bir Hitit evi planında yapılmıştır.

Boğazköy’ün yaklaşık 2 km kuzeydoğusunda, Hitit dini yapılarının en görkemlisi Yazılıkaya bulunmaktadır⁶¹. Yazılıkaya’nın en eski dönemlerde iki doğal galeriden oluşan kutsal bir alan olduğu görülmektedir. Fakat başkent Hattuşaş’ın öneminin artmasıyla, bu kutsal alan açık hava tapınağı halini almıştır. Birçok ek yapıyla genişletilmiştir⁶².

Yazılıkaya, kent tapınakları yapılarına kadar Hitit halkının en önemli kutsal alanı olmuştur. Bu doğal kutsal alan, tarih öncesi çağlardaki yerkabuğı hareketleri sırasında kaya topluluğunun içinde dikey duvarlı iki kovuk halini almıştır. Bunlar “Ana Oda” ve “Yan Oda” olarak isimlendirilmişlerdir. Ana odanın duvarında tanrılar geçidine katılan

⁵⁸ M.Darga,a.g.e.,s.88.

⁵⁹ R.Naumann,a.g.e.,s.450-451.

⁶⁰ Tahsin Özgüç, İnanlıktepe-Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi, T.T.K.Yayıını, Ankara 1988,s.4.

⁶¹ J.G. Macqueen,a.g.e.,s.138.

⁶² W.Schimmer,a.g.e.,s.11.

63 kabartma yer almaktadır. Yan oda duvarının bir tarafında ise 12 tanrı betimi ve bunun karşısında kral Tuthalya ile tanrı betimi ve yere saplanmış bir kılıç kabartması işlenmiştir. Yan odanın girişine iki yaratık (demon) yerleştirilmiştir. Kaya duvarları yer yer işlenmiş, düzeltilmiş ve yarıklar kesme taşlarla doldurulmuştur. Bu nedenle kayalar arasında küçük odalar oluşturulmuştur⁶³.

Tanrı evi ile saray yapılarının birbirlerine karıştırılması sonucunda Yazılıkaya'da saray yapısı olarak değerlendirilmiştir. Tapınak ve sarayın kuruluş amaçları aynıdır. Ancak, tapınağın tanrı evi (sarayı) olması ile bu karışıklık ortadan kaldırılmıştır⁶⁴.

Dini yapıların başlıca özelliklerine bakacak olursak, dış görünüş bakımından bir benzerlik yoktur. Ancak, yapı öğeleri bakımından birbirlerine benzedikleri görülmektedir. Bu yapılarda sık olarak görülen öğeler şunlardır: Kapılar, merdiven, avlu, avlu geçidi, hıllamar, ön odalar, kutsal yerler, E.S.A*, dip odalar ve yan odalardır. Yapı öğelerinin birbirlerine eklenmesiyle Hitit tapınaklarının oluşumu tamamlanmıştır.

Hitit tapınakları aydınlık yapılardır. Çünkü yapı öğeleri ışığı avluya gereksinim duymadan dışarıdan almaktadır. Buradan da anlaşılacağı gibi her öge tek başına duruyormuş gibi karşımıza çıkmaktadır⁶⁵. Dini yapıların çatı biçimi hakkında yeterli bilgi yoktur. Ancak yazılı belgelerde düz damdan söz edilmektedir⁶⁶. Çatı hakkında bilgi veren metin şöyledir:

“Tasmisu, Fırtına Tanrısının sözlerini işittiğinde, hemen ayağa kalktı, eline asasını aldı, ayağına hızlı giden ayakkabılarını çekti. O yüksek bir kuleye tırmandı ve Hepat'ın karşısında yerini alarak konuştu: ‘Efendim, ona uygun görülmüş olan yılları doldurana dek, yetersiz bir yerde kalacak’. Hepat, Tasmisu'yu görünce az daha damdan

⁶³ R.Naumann,a.g.e., s.456.

⁶⁴ R.Naumann, a.g.e.,s.464.

* Kült heykelinin yıkanıp, kutsanıp, giydirildiği, dünyevi bakışlardan uzak tutulduğu odalardır.R.Naumann,a.g.e.,s.468.

⁶⁵ R.Naumann, a.g.e.s.485.

⁶⁶ W.Schimmer,a.g.e.,s.11.

aşağı düşüyordu. Bir tek adım atsaydı damdan düşüyordu, fakat Hieoroduller onu tuttular ve bırakmadılar. Tasmisu söylevini bitirdikten sonra kuleden aşağı indi ve fırtına tanrısına gitti.⁶⁷ ”

Anıtsal tapınaklarda, asimetrik plan uygulanmıştır. Giriş kısmında yani tapınağın ana kısmında simetrik bir düzen görülmektedir. Diğer bir özellik ise sütunun kullanılmamış olmasıdır. Bunun yerine daha çok ağaç ve taş direkler kullanılmıştır⁶⁸.

Boğazköy’de anıtsal boyutta dokuz tapınak ve küçük boyutlarda yaklaşık otuz tapınak/şapel gün ışığına çıkarılmıştır⁶⁹. Bu tapınakların (I-V) birçok tanrıya hizmet ettiği görülmektedir. Çünkü, Hitit toplumundaki her büyük tanrıya bir tapınak yapma olanağı yoktur. Hatti’nin Fırtına tanrısına ve Arrina’nın Güneş tanrıçasına adanan “Büyük Tapınak” Hattuşaş’da kuzey şehrinin merkezinde yer almaktadır. Anıtsal bir yapı olarak karşımıza çıkan bu tapınak (Tapınak I) 166m x 153m boyutlarındadır. Tapınağın çevresi yollar, meydanlar ve meydanlara açılan dar yönlü depo odaları ile oluşturulmuştur. En büyük Hitit tapınağı olan bu tapınağın dört girişi bulunmaktadır. Ana giriş anıtsal bir kapıyla süslenmiştir⁷⁰. Tapınağın çevresinde çok odalı bir yapı kompleksi ortaya çıkarılmıştır. Tapınak ile bu yapıların bir bağlantısı olduğu düşünülmektedir. Buradan çıkarılan maden buluntuları ve yazılı belgelerden anlaşıldığı kadarıyla “Sanatkârlar Evi” olarak tanınmasını sağlamıştır. Burasının tapınağın kült personeli tarafından kullanılmış olabileceği düşünülmektedir⁷¹.

Büyük tapınak alanı bir duvarla çevrilmiştir. Güney batıdaki bir yapıdan avluya geçilmektedir. Kapının karşısındaki ayaklı geçitler ile iki cella^{*}ya bağlanmaktadır. Besin maddelerinin depolandığı magazinlerin ise iki ya da üç katlı olduğu düşünülmektedir. Bu tapınak kutsal bir merkez olduğu kadar, ekonomik bir merkez olma özelliğine de sahiptir⁷². Tapınağın inşa malzemesi kireçtaşı, ahşap ve kil karışımı

⁶⁷ R.Naumann ,a.g.e.,s.162.

⁶⁸ M.Darga,a.g.e.,s.89.

⁶⁹ M.Darga,a.g.e.,s.90.

⁷⁰ W.Schimmer, a.g.e.,s.17.

⁷¹ M.Darga, a.g.e.,s.90.

* Çok tanrılı dinlerde tapınağın içinde kült objesinin ya da tanrı heykelinin korunduğu en kutsal bölüm.M.Sözen-U.Tanyeli,Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü,Remzi Kitabevi,İstanbul 2001.s.51.

⁷² M.Darga, a.g.e.,s.92.

bir malzemeden oluşmaktadır. Tapınağın çevresinde geniş yolların altında pis suyu atma kanallarının döşenmiş olduğu saptanmıştır.

Büyük tapınağın çevresi, ikinci derecede önem taşıyan yapılarla çevrilmiştir. Bunlardan biri “Yamaçtaki Ev”dir. Büyüklüğü, planı ve çok katlı olmasıyla ilgi çekmektedir⁷³. Yolun öteki yakasında, ambarlar dışında 15 odayı kapsayan “Güney Alan” (118 x 55m) önemli bir yere sahiptir. Bu yapılar topluluğunun tapınak hizmetleri görevlilerinin kapsamında olduğu düşünülmektedir. Burada bulunan Hurri dilinde yazılmış bir kil tablette, 18 din görevlisi, 19 kil tablet yazıcısı, 33 tahta tablet yazıcısı, 33 kâhin, 10 şarkıcının görevlendirildiği E G I S K I N-T I’ dan yani “ İş Gücü Evi”nden söz edilmektedir. Bu yapı topluluğunun tapınakta çalışmadıkları süre boyunca bu görevlilere ayrılmış olduğu düşünülmektedir⁷⁴.

Boğazköy’de bulunan tapınaklar haricinde Geç Hitit dönemine tarihlenen tapınaklar vardır. Bunlar, Karkamış Fırtına Tanrısı Tapınağı, Guzana (Tell Halaf) Saray ve Tapınağı, Tell Tayinat Saray ve Tapınağıdır.

Suriye sınırında Cerablus yakınlarında 1878’ de başlayan kazılar sonucunda bir takım yapılar ortaya çıkarılmıştır. Bu yapılar Fırat’ın yukarı kesiminde, eski Kargamış’tadır. Fırtına tanrısına adanmış bu tapınakta ve 30 x 30m ölçülerinde bir avlu bulunmuştur. Bu tapınağa giriş ön cephedeki iki geniş oyuntuyla sağlanmıştır. Kapının üstündeki pencereden ışık alan odanın içinde kült gereçlerinin konulduğu bir seki bulunmuştur. Avlu içinde sunağın alt yapısını oluşturan temel yer almaktadır.

Guzana (Tell Halaf) saray ve tapınağı, Habur’un yukarı kesimindeki antik kent Guzana’dadır. Dikdörtgen planlı bir şehir içinde saray ve tapınak bulunmaktadır. Saray-tapınak kale duvarını aşan bir yüksekliktedir. Yapı 8 x 36m ölçülerinde, bir ana oda birkaç yan odayla ön avluya eklenmiştir. Kapı, aslan ve boğaların sırtında taşınan üç tanrı tasviriyle süslenmiştir. Ön avludaki tanrı heykelciklerinin bulunması yalnız saray değil tapınak olduğu yorumunu getirmiştir.

⁷³ M.Darga,a.g.e.,s.90-93.

⁷⁴ R.Naumann,a.g.e.,s.474.

Tell Tayinat saray ve tapınağı ise 1935’de başlayan kazılarla gün ışığına çıkarılmıştır⁷⁵. Plan şeması bakımından Ege bölgesinin “Megaron” tipini yansıtan bir tapınak bulunmuştur. 7 x 25m ölçülerindeki tapınak doğuya doğru genişlemektedir. Kapalı yan duvarlar arasında ön avlu ve cellalar vardır. Tapınağın sütun tabanları çift aslanla süslenmiş vaziyettedir.

B) HITİT EVLERİ

Anadolu’da M.Ö. 2.Binyıldan kalan mimari kalıntılar vardır. Özellikle Hititler dönemine ait konut mimarisinde bireyselleştirme görülmektedir. Öyle ki, ortak duvardan kaçınılmış, her ev kendi duvarını kazanmıştır⁷⁶. Birbirlerinden sokaklarla ayrılmış evler kurulmuştur. Tüm kent genişletilerek planlı bir şehir olmasına özen gösterilmiştir.

Hitit evinin plan şeması dikdörtgen biçimli iki odalı bir görüntüye sahiptir. Odalar 2-4m ölçülerinde, 50-60 cm duvar kalınlıklarındadır. Daha çok odaya ihtiyaç duyulduğunda iki oda daha eklenerek dört odalı plan şeklini almıştır. Evin girişinde hangi odaların yer aldığı konusunda kesin bir bilgi yoktur.

Hititler avlu ve çalışma yeri olarak evlerin yakınındaki alanları kullanmış olmalıydılar. Evlerin duvarları kuzey-batı, güney-doğu yönünde uzandıkları için belirli bir düzenin olduğu görülmektedir. Evlerin, kalın duvarlı avluları vardır. Bunlar, etrafi odalarla çevrili bir iç avlu şeklinde değildir⁷⁷. Avlu daha çok evle ilgili amaçlar için kullanılan bir ön bahçe durumunda olmalıydı⁷⁸.

Büyük Krallık çağında iki odalı, ön avlulu ev tipi örneğine Boğazköy aşağı kentte (k/20) rastlanmaktadır. Evlerin bağımsız duvarları vardır. Bunun sonucunda bitişik yapılmış yapılarda çift duvarlar oluşmaktadır. Bu çağdaki evlerin çok odalı olması, ikinci katın varlığını çürütmektedir⁷⁹. Fakat Boğazköy aşağı kentte din

⁷⁵ W.Schirmer,a.g.e.,s.24-26.

⁷⁶ R.Naumann, a.g.e.,s.377.

⁷⁷ R.Naumann, a.g.e.,s.381.

⁷⁸ J.G.Macqueen, a.g.e.,s.91.

⁷⁹ R.Naumann, a.g.e.,s.384.

görevlisinin evi olduğu düşünölen bir yapının ikinci katı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca buluntular da bu yapının ev olduğu yorumunu getirmiştir.

Boğazköy “Aslanlı Kapı’daki Ev” Hitit ev mimarisinin ana ilkelerini yansıttığı için önemli bir yere sahiptir. Dört oda evin ana bölümlerini oluşturur. Batıda ise öne doğru çıkıntı yapan iki oda daha eklenmiştir. Buradan çıkarılan çömlek buluntularına göre, bu odaların ambar ya da kiler olduğunu düşündürmektedir. M.Ö. 14. yüzyıla tarihlenen bu ev, Eski Hitit evine oranla bir gelişme olmadığını göstermektedir⁸⁰.

Hitit evlerinde farklı bir plan şeması görülmemektedir. Yapı tipleri hemen hemen aynıdır. Standart yapı malzemesi olarak taş üzerine kerpiç kullanılmıştır. Bazen sırf taş malzemenin kullanıldığı görölmektedir. Çatı balçıktan düz dam şeklindedir. Bazen evlere, ahşaptan oluşan ikinci kat eklenip, bazen de arazinin eğiminden yararlanılarak binanın bir ucuna bodrum odaları yapılırdı. Bu odalar depo niteliğindeydi. Üst katlar ise yaşama alanları olarak kullanılıyordu. Yer döşemeleri dövölmüş topraktan ya da sıva, çakıl, taşla kaplanabilmekteydi. Taş döşemeli yerlerin bazıları banyo veya tuvalet olarak kullanıldığını düşündürmektedir⁸¹.

Bu bölgedeki eski evlere bakılacak olursa, yalın alt katlar, cumbalı ve büyütölmüş üst katlardan oluşmaktadır. Tahta merdivenlerin dışardan ikinci kata çıktığı görölmektedir. Üst kat yaşanan yer, alt kat ise ahır, ambar olarak kullanılmaktadır. Hitit konutları da bu düzeni gösteriyor olmalıydı⁸².

C) HİTİT SARAYLARI

Boyutları bakımından ev tipini aşan, egemen bir kişinin konutu olarak yorumlanabilen yapılar “Saray” olarak kabul edilmektedir.

⁸⁰ R.Naumann, a.g.e.,s.387.

⁸¹ J.G.Macquoen, a.g.e.,s.92.

⁸² R.Naumann,a.g.e.,s.390.

Hitit devlet yönetiminin merkezi, kaynaklarda E.LUGAL “kral evi”, “saray” ve E.GAL “büyük ev” denilen binalardan oluşmaktadır. Bu binalar başkent Hattuşaş ve diğer kentlerde de bulunmaktadır⁸³.

Hattuşaş sivil konutlara ayrılmış bir kent olmaktan çok yönetim ve tapınma merkezi olarak görülmektedir. Boğazköy’de bulunan “Kral Kalesi” en önemli Hitit sarayıdır. Kale ve saray yapılarının Eski ve Orta Krallık ile Geç Krallık erken dönemlerinde nasıl olduğu konusu pek açıklık kazanmamıştır. Yüksek düzlüğün yalnız güney-batı bölümünde, yapı E ve D arasında bulunmuş bu döneme ait yapıların (tabaka V ve IV) bir bölümü özel konut olup, G altında kalan yapı resmi niteliklidir. Bu nedenle yalnız Büyük Krallık çağı sarayları incelenebilmektedir. Kral kalesinde çıkarılmış yapıların çoğu kral sarayı ile ilişkilidir. Öyle ki, tüm kalenin başkent olduğu düşünülmektedir.

Saray Büyükkale’nin kayalık tepesinde, eski şehre hâkim bir arazi üzerine kurulmuştur. Hattuşaş’ın odak noktasını oluşturmaktadır. Bu kayalık alan 150m genişliğinde, 250m uzunluğunda kent duvarlarıyla çevrilmiştir. Kalenin ana girişi güney-batı köşesinde yer almaktadır. Saraya girişi sağlayan kapılar da vardır.

Büyükkale saraylarının oldukça özgün bir görünüme sahip olduğu bilinmektedir. Arka arkaya dizilmiş avlular etrafında toplanan saraylar birbirlerinden belirli bir şekilde ayrılan çok sayıda evden oluşmaktadır. Sarayın dış görünüşü hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak sarayın, kale içindeki üstünlüğünden dolayı iki katlı olduğu düşünülmektedir.

En tepedeki diğer bir asal sarayın planı hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. İç avlusu ve ayaklı geçitleri olan bir yapıdır. Bu iç avlulu tek yapı, tapınakları anımsatan bir biçimi yansıtmaktadır. Orta ve Aşağı Kale avlusundaki yapılar ayaklı geçitlerle birleştirilerek tek yapı olarak kalması sağlanmıştır. Orta Kale’de bulunan bir sarayın aslanlarla süslenmiş anıtsal kapısı bulunmaktadır⁸⁴.

⁸³ S.De Martino, a.g.e.,s.80.

⁸⁴ R.Naumann, a.g.e.,s.406-408.

Boğazköy'deki yapılar bir kompleks halinde oluşturulmuştur. Oda gereksinimine göre, yeni odalar eklenerek, bazı odalar eğik açılı olarak inşa edilmiştir. Hitit saray yapısının en belirgin özelliği, çevresindeki ayaklı geçitlerle oluşturulmuş avluların olmasıdır. Burada avlu, simgesel olarak düşünülmüştür⁸⁵.

Saray ve tapınak ayırt edilemeyecek yapısal özellikler gösterebilirler. Sarayın bazı bölümleri dini amaçlar için kullanılırken, tapınaklarda ise egemen kişilere ayrılmış bölümler olduğu görülmektedir. Örneğin, Boğazköy'ün en büyük tapınağı olan Tapınak I ve V'in uzun süre saray olarak bilinmesi gibi. Daha sonra yapılan araştırmalar sonucunda bu yapıların tapınak olduğu kesinleşmiştir⁸⁶.

Büyük Hitit Krallığının sona ermesiyle Büyükkale'deki mimari, bir yangınla ortadan kalkmıştır. Kale duvarı içinde bağımsız yapılar, ayaklı geçitler ve avlularla birleştirilerek tümel bir saray yapısı oluşturulmuştur⁸⁷. Saraylardaki bağımsız yapılarda düzgün bir oda planının uygulandığı görülmektedir. Bu bağımsız yapılar ustalıkla birleştirilmiştir.

⁸⁵ R.Naumann, a.g.e., s.419.

⁸⁶ R.Naumann, a.g.e.,s.412.

⁸⁷W. Schirmer, a.g.e.,s.20.

BEŞİNCİ BÖLÜM

I. HİTİT HEYKELTRAŞLIK ESERLERİ

Anadolu'da M.Ö. 3. Binyılın sonlarında teknik bakımdan ileri bir heykel sanatı mevcuttur. Bu çağın heykel sanatı idol sanatının etkisi altındadır⁸⁸.

Hitit sanatında heykelin çok büyük anlamı ve önemi vardır. Çünkü tanrı heykelleri yurtların kutsal simgeleri olarak düşünölmekteydi. Hitit heykelciklerinin çoğu tanrı ve tanrıça tasvirlerinden oluşmaktadır. Heykeller mabetlerin en önemli demirbaşlarıydı. Genellikle madenden imal edilmiş olup; bronz, altın ve gümüş örnekleri görölmektedir. Ayrıca elektron, fildişi, dağ kristali ve lapis-lazuli malzemelerinden yapılmış heykelciklere de rastlanmaktadır.

Hitit heykellerinin büyük bir kısmı tapınaklarda ya da kralların diktirdiği anıtlarda yer almaktadır. Bu nedenle, bu kabartma ve heykellerin "saray sanatı" ürünü olduğu düşünölmektedir⁸⁹.

Hitit yazıtlarında heykel yontan sanatçı için "e-si / eru" Akkadça sözcüğü kullanılmıştır. Hitit kral ve kraliçesinin heykel yapımına önem verdikleri görölmektedir. Özellikle III. Hattuşil'nin Babil kralı Kadaşman-Enlil'e yazdığı mektupta (CTH 172), bir heykeltraş istemekte ve işi bittiğinde geri yollanacağını söylemektedir. Aynı mektupta, önceden istenmiş heykeltraşın, Babil'e geri gönderildiği belirtilmektedir⁹⁰. Buradan anlaşılacağı gibi, Büyük Hitit kral saraylarında Babilli ve yabancı usta-heykel sanatçıları çalıştırılmıştır.

Eski Hitit döneminden günümüze pek az heykel örneği kalmıştır. Bu dönemin plastik eserlerini daha çok güneydoğu Anadolu kökenli yapı-adak çivileri oluşturmaktadır. Bunların görünümü yassı olup, üst kısımları, stilize edilmiş insan gövdesi (tanrı, tanrıça) biçiminde ve alt kısımları ise bir yere sokulmak için, bir tür çivi

⁸⁸ S.Alp, a.g.e., s.193,194.

⁸⁹ E.Akurgal, a.g.e.,s.129.

⁹⁰ M.Darga, a.g.e.,s.95.

gibi yapılmışlardır. En çok tanınanları Arapkir, Alişar, Zincirli, Tilmen Höyük kökenli olanlarla, Doğanşehir (Malatya) örnekleridir. Bu tür çivilerin yayılma alanı Hititlerin ana vatanı olmayıp, daha çok Toroslar'ın güneyi ve güneydoğu Anadolu olmalıdır⁹¹. Boğazköy'de bulunan Akkadça ve Hititçe yazılmış çivi yazılı belgelerde, I. Hattuşili'nin güneydoğu'ya yaptığı seferlerinde ganimet olarak birçok kıymetli eşya yanında tanrı heykellerini de memleketine getirerek, mabetlere koydurttuğu belirtilmektedir.⁹²

Eski Hitit döneminin en çok tanınan maden eseri, satın alma yoluyla Anadolu Medeniyetler Müzesi'ne getirilen "Dövlek" heykelciğidir. Bu heykelcik, 11,4cm yüksekliğinde olup, bronzdan imal edilmiştir. Başındaki çift boynuzdan anlaşıldığı kadarıyla bir tanrıyı temsil etmektedir. Heykelciğin sağ kolu yukarı kalkık, sol kolu öne doğru uzatılmıştır. Kulaklarında küpe vardır. Hitit sanatının karakteristik ögesi olan sivri uçlu ayakkabılar görülmektedir. Hitit maden sanatının başyapıtlarından biri de Norbert Schimmel koleksiyonunda yer alan 17 cm boyundaki gümüş geyik ve boğa riton*larıdır⁹³.

Eski Hitit döneminde pişmiş toprak heykeller ustalıkla işlenmiştir. Bu heykeller dini törenlerde kullanılmak için yapılmıştır. Özellikle Fırtına Tanrısı'nın iki boğası Şerri ve Hurri'yi temsil etmektedir⁹⁴. Bu tür heykelcikler sunu kabı olarak kullanılmıştır. Bu kapların ağızları deliktir ve sırtından sıvı kurbanı akıtılmaktadır.

Yeni Hitit döneminde heykelcikler iki grup halinde izlenmektedir. Bunlar mimarlığa bağlı heykeller ve rölyefler ile kaya üzerindeki rölyeflerdir. Bu dönemde insan biçimli taş heykelciklerinin çok az örneklerine rastlanmaktadır. Ancak, Alacahöyük'de bulunmuş olan başsız insan heykeli plastik bir biçimde işlenmiştir. 2.10m yüksekliğindeki olan bu heykel, anıtsal heykelin somut bir örneğidir.

⁹¹ M.Darga, a.g.e.,s.34.

⁹² S.Alp,a.g.e.,s.195.

* Riton (Rhyton): Boynuz ya da hayvan başı biçiminde Antik seramik kap türü.(M. Sözen-U.Tanyeli,a.g.e.,s.202).

⁹³ M.Darga, a.g.e.,s.36-40.

⁹⁴ M.Darga, a.g.e.,s.42-43.

Boğazköy’de ise, insan biçimli heykellere ait parçalar bulunmuştur. Özellikle heykellerin baş kısmına ait bu parçalar, Hitit heykel sanatının önemini gözler önüne sermektedir⁹⁵.

Bu dönemde görülen bronz ve değerli madenden heykelcikler, Eski Hitit dönemi sanatı geleneğini sürdürmektedir. Bu dönem insan heykelciklerinin hepsi tanrı betimlemelerinden oluşmaktadır. Bu dönem kült heykelciliğinin revaçta olduğu bir dönemdir. Küçük boyutlu (3cm) altın heykelciklerin arka yüzlerinde bulunan halkaların, amulet / muska olarak kullanıldığını kanıtlamaktadır.

Hitit sanatında altından ve bronzdan yapılmış tanrıça heykelcikleri ayrı bir grubu oluşturmaktadır. Norbert Schimmel koleksiyonunda bulunan altından yapılmış “Güneş Tanrıçası” (4,3cm); disk biçimli, geniş şapkası, aslan ayaklı tahtı ile bu grubun en ilginç eseridir. Tanrıçanın kucagında çıplak çocuk betimi vardır. Disk şeklindeki başlığı nedeniyle “Ana Tanrıça”, “Güneş Tanrıçası” olarak yorumlanmaktadır⁹⁶.

Amasya civarındaki Doğantepe höyüğünde bulunmuş olan heykelcik ise, bu dönem maden sanatının başyapıtı olarak bilinmektedir. Heykelcik sivri başlıklı, kısa giysili, yürümekte olan genç bir erkeği temsil etmektedir. Bu heykelcik Hititlerin bronz dökümünde ulaştıkları teknik seviyeyi kanıtlamaktadır.

Kayseri Müzesinde bulunan altından yapılmış “Çiftlik Heykelciği” kadın kült heykellerinin amulet olarak tanınmış en küçük örneğidir. Bu heykelcik, Hitit İmparatorluk devrinin bir eseridir⁹⁷. Bir kaide üzerine oturmuş, başında disk biçimli başlığı bulunmaktadır. Bu kadın betiminin tanrıçadan çok tanrıya sunulmuş bir inançlı kadın betimi olduğu düşünülmektedir. Boğazköy kökenli bu heykelcikte tanrısal bir simge görülmemektedir⁹⁸.

⁹⁵ M.Darga, a.g.e.,s.598.

⁹⁶ M.Darga, a.g.e.,s.102.

⁹⁷ Şeniz Doğan, “Çiftlik Heykelciği”,(Anadolu XIV,1970’den ayırması),T.T.K.Yayıncılık, Ankara 1972,s.74.

⁹⁸ M.Darga, a.g.e.,s.104.

Kayseri’de bulunmuş olan bronz tören baltası oldukça dikkat çeken diğer bir örnektir. Norbert Schimmel koleksiyonunda yer alan tören baltası, 19,5cm x 9,2cm boyutlarında, 1,025kg ağırlığındadır. Bu tören baltası tanrıya adanmış bir kült eşyası olduğu gibi, bir tanrı heykelinin elinde tuttuğu silah-simge olduğu düşünülmektedir. Baltadaki figürler aşağıdan yukarıya doğru düzenlenmiş bir sıralama içerisindedir. Konunun ana figürü merkezdedir. Ortada aslan üzerinde bir tanrı betimi vardır. Boynuzlu bu figür güneş tanrısıdır⁹⁹. Üstte kanatlı güneşi taşıyan karışık yaratıklar, aslanlar betimlenmiştir.

Hitit heykeltıraşlık eserlerinde pişmiş toprak ve madenden yapılmış heykellerden başka fildişi ve dağ kristalinden yapılmış heykelcikler de bulunmaktadır. Fildişi malzeme Anadolu’ya dışardan ithal edilmiştir. Hitit yazılı belgelerinde Sümerce LUAM.Sİ ve Hititçe “hapla” sözcüğü fildişi anlamına gelmektedir. Boğazköy’de bulunmuş olan fildişi malzemedan yapılmış “Dağ Tanrısı” heykelciği, önemli bir yere sahiptir. Bu fildişi heykelcik, farklı biçimde olması nedeniyle yabancı sanatçı tarafından yerel işçilikte yapılmış bir Hitit eseri izlenimi vermektedir¹⁰⁰. Boynuzlu başlığı, pullu uzun giysisi, uzun sakalıyla dağ tanrısı ikonografisini yansıtmaktadır.

Yazıtlardan öğrenildiği kadar dağ kristalinden yapılmış kült eşyalar da vardır. Hitit yazılı belgelerinde Sümerce NADUSU.A, Hititçe “parashi/a” sözcüğü dağ kristali anlamında kullanılmıştır. Tarsus Gözlükule’de çıkarılmış 6,1cm boyundaki heykelcik, bu malzemedan yapılmıştır. Başının üzerindeki sivri külah belirgin değildir, ama Hitit biçiminde yontulmuş genç bir tanrı betimi görünümündedir.

Hitit kült envanteri yazıtlarında tanrı heykelciklerinin özellikleri belirtilmektedir. Bu belgelerde yer alan figürlere rağmen ele geçirilmiş olan eserler azdır. Bu belgeler Hitit sanat dünyasında gelişmiş bir küçük sanat dalının var olduğunu kanıtlamaktadır.¹⁰¹

⁹⁹ M.Darga, a.g.e.,s.109.

¹⁰⁰ M.Daga, a.g.e.,s.110.

¹⁰¹ M.Darga, a.g.e.,s.112.

ALTINCI BÖLÜM

I. ŞEHİR KAPILARI HEYKELCİLİĞİ

Hitit şehirlerinde barış zamanlarında giriş ve çıkışa elverişli, savaş zamanlarında kentten dışarıya çıkışı sağlayacak anıtsal kapıların varlığına rastlanmıştır. Anıtsal kapıların sayıları kentin büyüklüğüne bağlıdır. Askeri amaçlar için kullanılan gizli kapılar ise anıtsal kapıların yanına gizli geçit olarak yani potern olarak inşa edilmişlerdir.

Kent surlarında bir kapının olması savunma gücünün zayıflaması anlamına gelmektedir. Bu nedenle anıtsal kapılar, normal bir duvara göre daha yüksek bir biçimde ve özel önlemler alınarak yapılmışlardır. Yalnız kentin önemli kapılarının süslenmiş olduğu görülmektedir. Bu kapıların, şehir dışı yüzlerinde, kapı pervazlarını oluşturan monolit taşlar üzerine yontulmuş, aslan ve sfenksler, protom şeklinde (bedenin ön kısmı) heykel olarak üç boyutlu işlenmişlerdir. Bu hayvan betimleri ayrı birimler ve kapılara eklenmiş öğeler değildir. Bunlar kapı mimarlığının bütünlüğünü tamamlayan bir kısmı oluşturmaktadırlar.

Boğazköy’de sadece üç kapıda, Aslanlı Kapı, Kral Kapısı ve Sfenksli (Yerkapı) Kapı’da heykeltraşlık eserleri görülmektedir. Bu heykelli kapıların, şehri düşmanlara ve kötülöklere karşı koruyacağı inancı vardır. Aslanlı ve Sfenksli kapılardaki heykeller monolit taşlar üzerine üç boyutlu olarak işlenmişlerdir.

Aslanlı kapıda yer alan aslan figürleri, Yeni Hitit döneminde form ve biçimleri açısından klasikleşmişlerdir. Örneğin kübik ve durgun bir aslan heykelinin en önemli birimi baş kısmıdır. Bedenin üçte birini kapsayan baş, ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Hitit aslanının karakteristik yüz biçemi genellikle açık, saldırı anında betimlenmiş ağzı ve dışarı sarkık dil şeklindedir.

Şehir kapılarında yer alan diğer bir heykel betimi ise sfenkslerdir. Boğazköy’de kapı geçitlerini koruyan dört sfenks yontusu bulunmuştur. Bu sfenkslerden biri

Berlin’de, bir diğeri ise İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesindedir. Diğer iki sfenks ise restore edilerek eski yerlerine yerleştirilmişlerdir¹⁰².

Başkentin kapı aslanları ile aynı atölyeden çıkmış olduğu sanılan sfenkslerin başlarının ayrıntılı bir şekilde işlendiği görülmektedir. Heykel sanatçısı ana prensiplere sadık kalarak kapı aslanları gibi gövdelerde detaya girmemiştir. Ancak sfenkslerin kadın başları oldukça etkileyici bir biçimde işlenmiştir. Sanat tarihinde “**arkaik gülümseme**” denilen ifadeyle yüz anlamlandırılmıştır. Kübik bir gövde üzerinde yer alan bu baş, heykele gizemli bir görünüm vermektedir.

Boğazköy Kral kapısının iç yüzündeki koruyucu tanrı kabartması anıtsal örneklerden biridir. Başındaki boynuzlu miğferden tanrı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, tanrının bir çift boynuzla betimlendirilmiş olması, tanrı sıralamalarında ilk sırada yer almadığını gösterir. Genç tanrı hareket eder vaziyette gösterilmiştir. Vücut hatları detaylı bir şekilde işlenmiştir. Bu kabartmanın en dikkat çekici özelliği, figürün çıplak ayaklı olmasıdır. Çünkü Hitit tanrıları, genellikle sivri uçlu ayakkabılarla gösterilmişlerdir. Çıplak ayaklı tanrı betimleri, aynı çağda Kuzey Suriye sanatında görülmektedir¹⁰³. Bu savaşçı tanrı betimi, yalnız çağının Hitit sanatında değil, o yüzyılların Ön Asya sanatında dahi yaratılmamış çok sonraları Hellen sanatında görülebilen bir yapıttır.¹⁰⁴

Bir kült merkezi olan Alacahöyük’te de apotropeik (şehri kötülüklerden koruyan) anlamlı heykeltraşlık eserler ele geçirilmiştir. Şehrin dinsel kapısını oluşturan Sfenksli kapı heykelleri, Boğazköy Sfenksli kapı heykelleriyle benzerlik göstermektedirler. Fakat farklılıklar da vardır. Örneğin, Sfenksli kapı heykelleri daha katı bir biçimde olmasına rağmen, boyun süsleri ve rosaslı gerdanlıklarıyla Boğazköy heykellerinden ayrılırlar¹⁰⁵. Alacahöyük sfenksli kapılarında Mısır etkisinin olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle takı ve saçlar Mısır’dan alıntı olmasına karşın, Hititli sanatçılar tarafından değişiklik yapılarak uygulanmıştır¹⁰⁶.

¹⁰² M.Darga, a.g.e.,s. 113-119.

¹⁰³ M. Darga, a.g.e.,s.125.

¹⁰⁴ M.Darga, a.g.e.,s.127.

¹⁰⁵ M.Darga, a.g.e.,s.133.

¹⁰⁶ M.Darga, a.g.e.,s.140.

Alacahöyük heykelleri ve kabartmaları Boğazköy dışında kalmasına rağmen, Hitit sanatının bütün biçem özelliklerinin uygulandığı, Hititlere komşu ülkelerden gelen yeni akımlarında büyük bir ustalıkla denenmiş olduğu bir ekolün ürünleridir¹⁰⁷. Böylece, Mısır ve Kuzey Suriye etkili çeşitli esinlerin ve akımların Hitit kültürünü etkilemiş olduğu görülmektedir.

¹⁰⁷ M.Darga, a.g.e.,s.153.

SONUÇ

M.Ö. 2. Binyıl Anadolu'sunda büyük bir uygarlığın temsilcisi olan Hititler önemli sanat eserleri üretmişlerdir. Söz konusu eserler Hititlerin sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve dini yaşantıları hakkında birçok ipucu vermektedir.

Orta Anadolu'da 20.yüzyıldan beri sürdürülen kazı çalışmaları sonucunda çok sayıda sanat eseri ortaya çıkarılmıştır. Kazılarla ortaya çıkarılan bu sanat ürünleri Hitit biçimini yansıtan eşsiz örneklerdir.

Hitit mimarisinin en önemli özelliği asimetrik bir düzene sahip olmasıdır. Sadece anıtsal kapılar ve şehir kapılarında simetri uygulanmıştır. Diğer bir özellik ise Hitit yapılarında sütunun kullanılmamış olmasıdır. Bunun yerine ağaç ve taş direkler kullanılmıştır.

Hititler için dağların doruğundaki kayalar kutsal alanlardı ve bu kayalar Hitit krallığının gücünü simgelemekteydi. Boğazköy'ün 2 km kuzeydoğusunda yer alan Yazılıkaya açık hava tapınağı bu doğal kutsal alanların en önemlisidir. Zamanla bu alanların yerine yapılar inşa edilmiştir. Bu yapılar Hitit tapınaklarını oluşturmaktadır. Özellikle tapınakların aydınlık mekânlar olmasına özen göstermişlerdir.

Hitit şehirlerinde planlı bir şehir düzeni vardır. Evler sokaklarla birbirinden ayrılmıştır. Şehir etrafında yer alan surlar "sandık duvar" tekniğinde örülmüştür. Bu sur sisteminin en ilgi çekici özelliği devasa taşlarla, harç kullanılmadan yapılmış olmasıdır.

Hitit konutları dikdörtgen şeklinde, iki oda halinde yapılmışlardır. Kullanılan malzeme taş ve kerpiçtir. Bu malzemeler günümüz Anadolu'sunda kullanılan malzemelerle aynıdır. Gerçek olan şudur ki, Anadolu konut mimarisinde görülen özellikler Hitit konut mimarisini yansıtmaktadır. Özellikle, üst katın yaşam alanı olarak, alt katın ise ambar, ahır olarak kullanılması bu benzerliği açıkça ortaya koymaktadır.

Hitit sanatında heykeltıraşlık eserleri önemli bir yere sahiptir. Genellikle Hitit heykelcikleri, tanrı ve tanrıçaları tasvir etmektedir. Pişmiş toprak, bronz, gümüş, altın, fildişi ve dağ kristali gibi çeşitli malzemelerden imal edilmiş heykelcikler mevcuttur.

Hitit şehirlerinin vazgeçilmez bir özelliği ise kapılarda yer alan heykellerdir. Aslan ve sfenks betimlemelerinden oluşan bu heykeller, monolit taşlar üzerine, üç boyutlu işlenmişlerdir. Hitit sanatında sık sık karşımıza çıkan aslan figürünün karakteristik yüz şekli genellikle, açık, saldırı anında betimlenmiş ağız ve dışarı sarkık

dil görünümündedir. Bu kapı heykellerinin şehri kötülüklerden ve düşmanlardan koruyacağı inancı vardır.

Tüm bunlar bize gösteriyor ki, Hitit sanatı zengin ve eşsiz sanat ürünleriyle Anadolu'da üstün bir başarıya imza atmıştır.

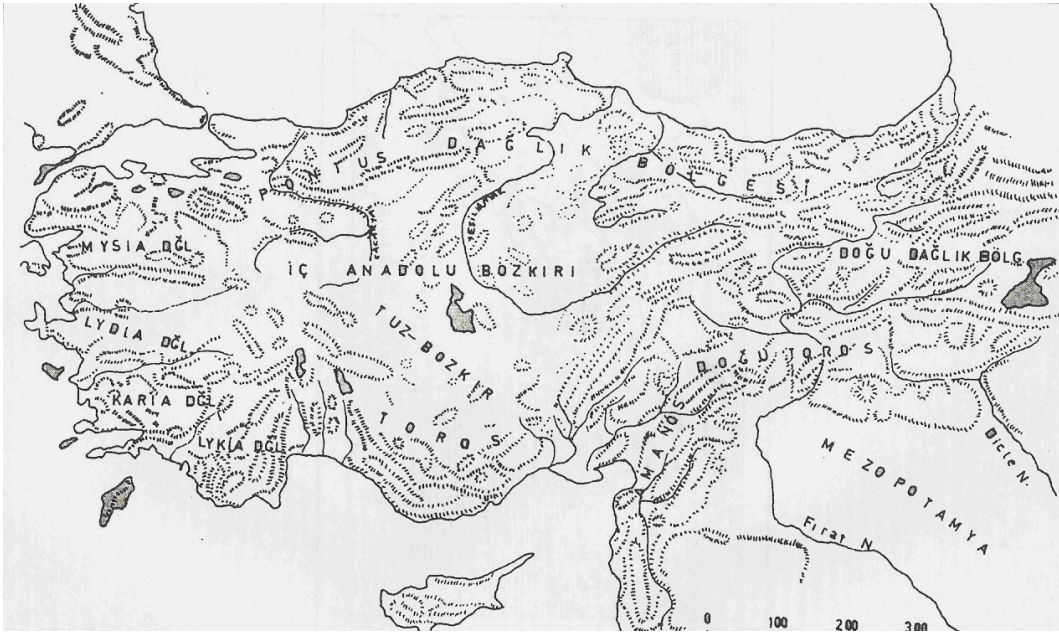
KAYNAKÇA

- AKURGAL, Ekrem., Anadolu Kültür Tarihi, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2005.
- ALP, Sedat., Amasya Civarında Zara Bucağında Bulunan Hitit Heykeli ile Diğer Hitit Eserleri, TTK Yayını, Ankara, 1962.
- ALP, Sedat., Libasyon Kapları “Gaga Ağızlı Testi” ile “Kol Biçimli Alet” ve Hitit Metinlerindeki Karşılıkları, (Belleten, Cilt: XXXI, Sayı:124, Ekim 1967’den ayırmasım), TTK Yayını, Ankara, 1967.
- ALP, Sedat., Hitit Çağında Anadolu, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2002.
- BALTACIOĞLU, Hatçe., “Alaca Höyük Sfenksli Kapı Heykeltıraşlık Eserlerinin Tarihlendirilmesi”, Anadolu Medeniyetler Müzesi 1995 yıllığı, T.C. Kültür Bakanlığı Anadolu Medeniyetler Müzesi, Ankara, 1996.
- BAYLADI, Derman., Dinler Kavşağı Anadolu, Say Yayınları, İstanbul, 1998.
- ÇAVDAR, Yener., M.Ö. II. Binyıl Hitit Dönemi Boğa Tasvirleri ve Anadolu Sanatındaki Yeri, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001.
- ÇIĞ, M. İlmiye., Hititler ve Hattuşa (İştar’ın Kaleminden), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006.
- DALATABAN, F. Necmi., Hitit Çağı Heykelleri, Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996.
- DARGA, Muhibbe., Hitit Mimarlığı/ I.Yapı Sanatı (Arkeolojik ve Filolojik Veriler), İstanbul Üniversitesi – Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1985.
- DARGA, Muhibbe., Hitit Sanatı, Akbank Yayınları, İstanbul, 1992.
- DE MARTİNO, Stefano., Hititler, Dost Kitabevi, Ankara, 2006.
- DOĞAN, Şeniz., “Çiftlik Heykelciği”, (Anadolu XIV, 1970’den ayırmasım), TTK Yayını, Ankara, 1972.
- ELKOVAN, Tefik., Kayseri’de Hitit Kaya Anıtları, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını No:25, Kayseri, 1997.
- FONTANILLE, K. Isabelle., Hititler, Dost Kitabevi, Ankara, 2005.

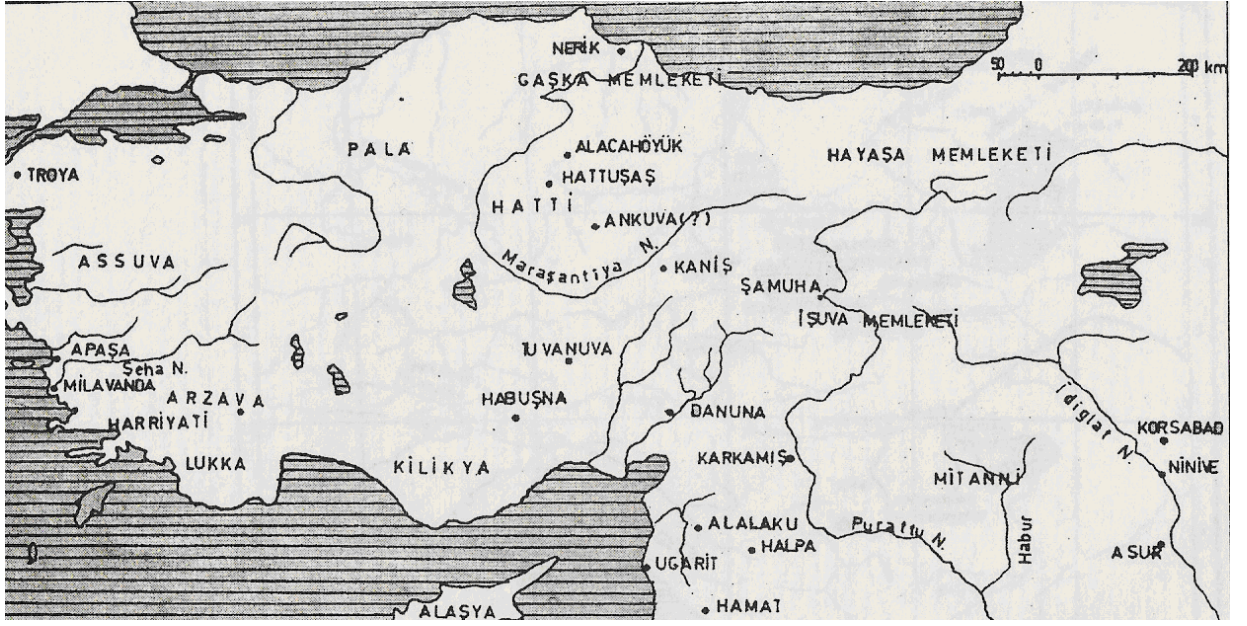
- IŞIK, E. Egemen., Hititlerde Bir Kült Objesi Olan Boğa Başı ve Boynuz Formunun Çağdaş Seramik yorumları, Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003.
- KINAL, Füzulan., Eski Anadolu Tarihi, TTK Yayını, Ankara.1987.
- MACQUEEN, J.G., Hititler ve Hitit Çağında Anadolu, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2001.
- MEMİŞ, Ekrem., Eskiçağ Türkiye Tarihi, Çizgi Kitabevi, (5.Baskı), Konya, 2003.
- NAUMANN, Rudolf., Eski Anadolu Mimarlığı Çev.:Beral Madra, TTK Yayını, Ankara, 1998.
- ÖZGÜÇ, Tahsin., Eski Hitit Çağının Eşsiz Bir Eseri, (42 Sayılı Belleten'den ayırabası), TTK Yayını, Ankara, 1947.
- ÖZGÜÇ, Tahsin., "Bitik Vazosu", TTK Yayını, C: XVI, S:1-2, Ankara, 1958.
- ÖZGÜÇ, Tahsin., Ferzant Hitit Mezarlığında Bulunmuş Eserler Hakkında Yeni Gözlemler, (Belleten, C.L.,Sayı:197,Ağustos 1986'dan ayırabası). TTK Yayını, Ankara, 1986.
- ÖZGÜÇ, Tahsin., İnandıktepe- Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi, TTK Yayını, Ankara, 1988.
- SATICI, Elvan., Hititler'de Din ve Tapınaklar, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1990.
- SAVAŞ, Ö. Savaş., Çiviyazılı Boğazköy Metinlerinde altın, gümüş, bronz, kalay, kurşun ve bunlardan yapılan alet ve nesnelere, Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998.
- SEVİM, Cemalettin., "Hitit Seramik Sanatı ve Günümüz Seramik Sanatına Etkileri", Anadolu Sanat, Süreli Sanat ve Kültür Dergisi, S:16, Eskişehir, 2005.
- SEVİNÇ, Fatma., Tasvirli Eski Hitit Kapları, Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1999.
- SCHICKERT, H.-B. Brandau., Hititler- Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu, Arkadaş Yayınları, (2.Baskı), Ankara, 2004.
- SCHIRMER, Wulf., Hitit Mimarlığı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1982.

- SÖZEN, M. U. Tanyeli., Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, (6.Baskı), İstanbul, 2001.
- TAŞYÜREK, O. Aytuğ., Silifke “Keben” Hitit Kaya Kabartması, TTK Yayını, (Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Türk Arkeoloji Dergisi S: XXIII-1- 1976’dan ayrıbasım), Ankara, 1976.
- UÇANKUŞ, T.Hasan., Emirdağı’nda Yeni Bulunan Bir Hitit Kabartması, TTK Yayını,(Bellekten, C: XXXV, Temmuz 1971, S: 139’dan ayrıbasım), Ankara, 1971.
- UZUNOĞLU, Edibe., Küp Üzerinde Bir Hitit Silindir Mühür Baskısı, Edebiyat Fakültesi Basımevi, (Anadolu Araştırmaları VI, 1978 ayrıbasım), İstanbul,1979.
- YILMAZ, Ömer., Hitit Dönemi Kaya Anıtları, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2002.

EKLER

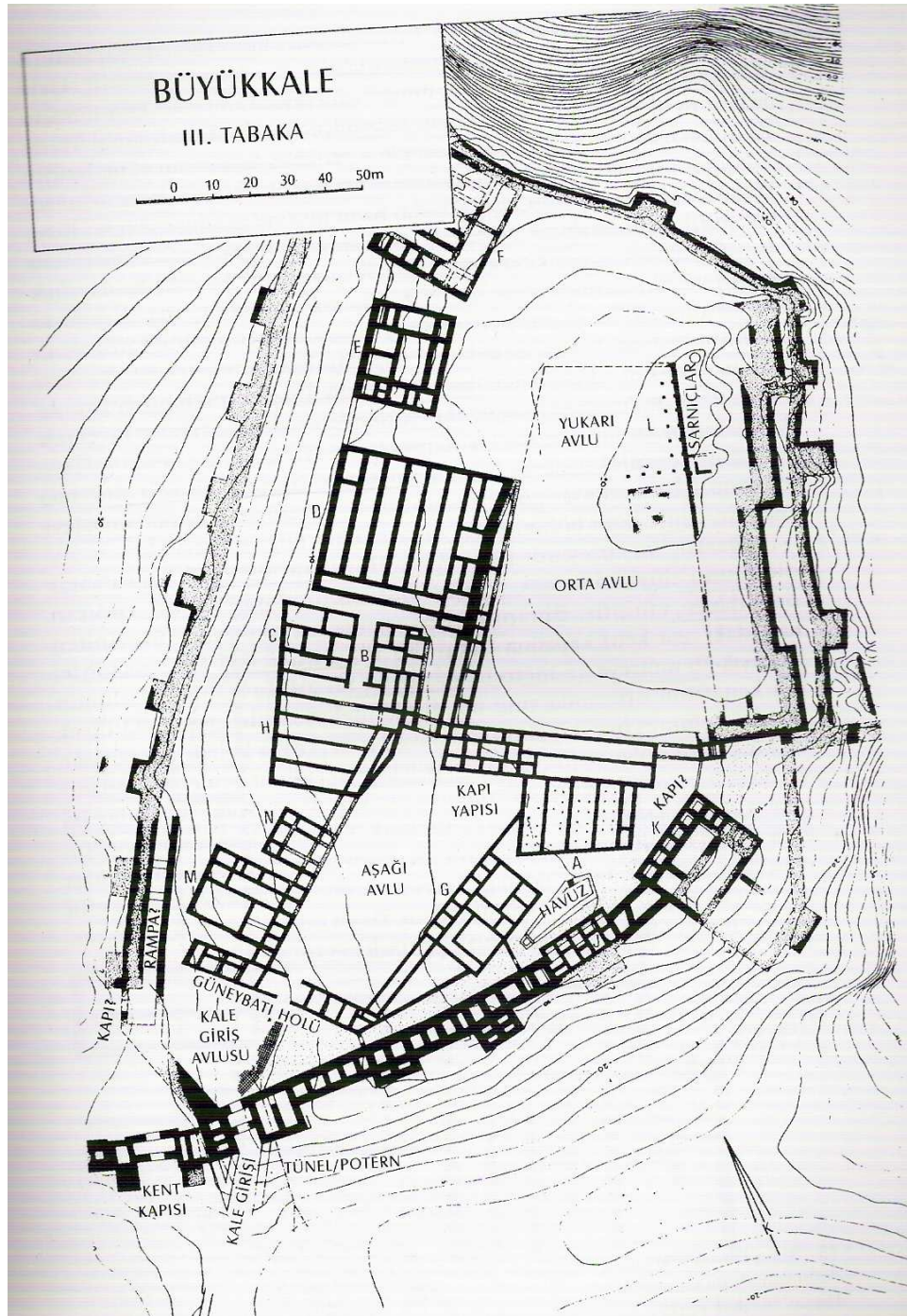
Harita 1- Anadolu'nun doğal durumu.(Ekrem Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 5. Baskı, Konya 2003, s. 260).

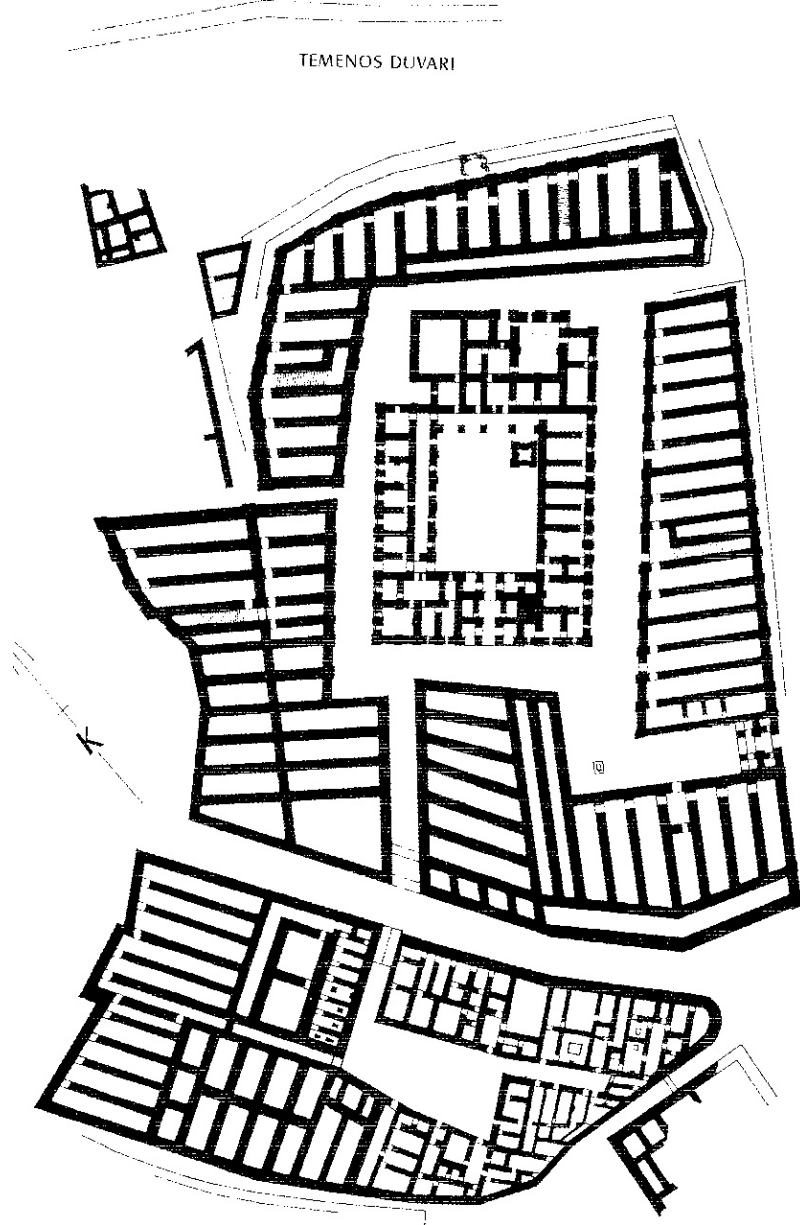
Harita 2- Hititler zamanında Anadolu (Ekrem Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 5. Baskı, Konya 2003, s. 264).

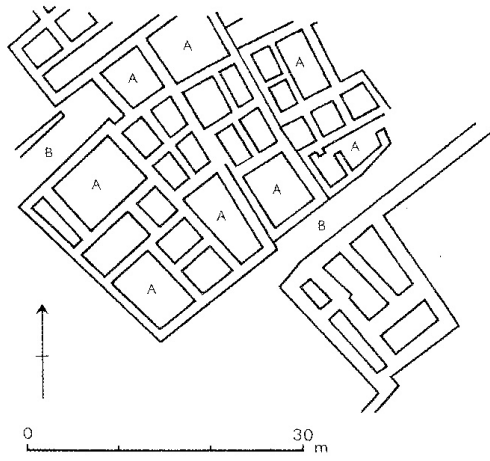
Harita 3- Kazı ve buluntu yerlerine toplu bakış (E.Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 5. Baskı, Konya 2003, s. 262).

Resim 1- Büyükkale'nin planı (J.G.Macqueen, Hititler, Ankara 2001, s.103).

Resim 2- Boğazköy'den Tapınak I'in ayrıntılı planı (J.G.Macqueen, Hititler, Ankara 2001, s.132).

Resim 3- Boğazköy, Tapınak I'nin kuzeyindeki evlerin planı. *A* avlu; *B* geçit (J.G.Macqueen, Hititler, Ankara 2001, s.90).

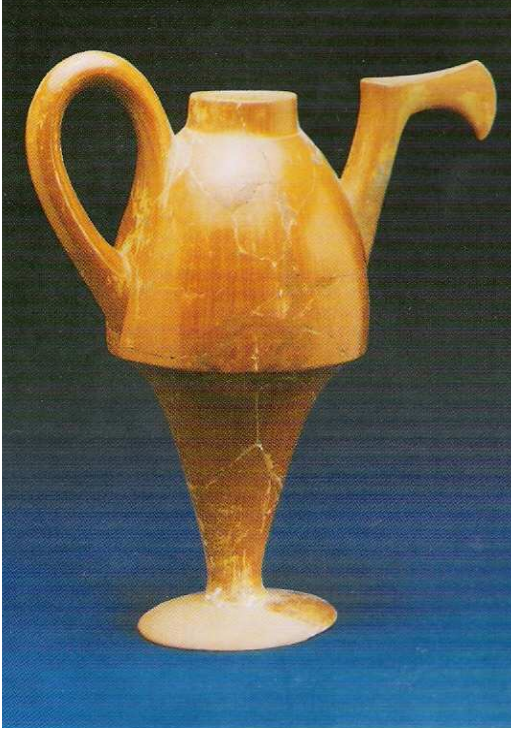
Resim 4- Potern.Boğazköy.(<http://hattusa.tripod.com./index.tr.htm>).

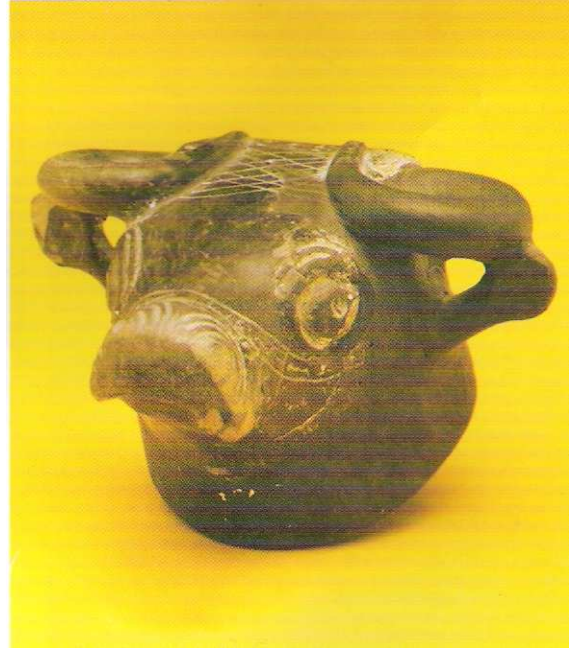
Resim 5- Boğazköy. Yukarı Şehir. Büyük Kale. Aslanlı Kapı (Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

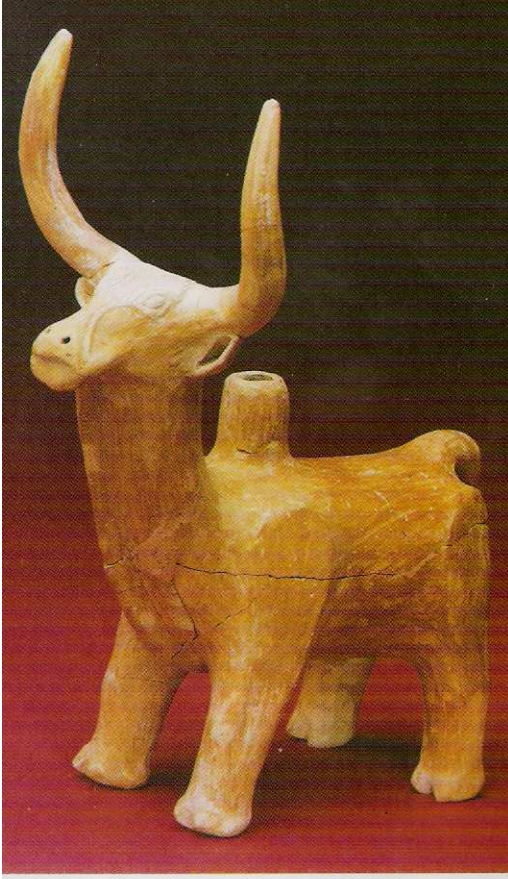
Resim 6- Boğazköy. Aşağı Şehir. Büyük Tapınaktan görünüm. (Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim 7-Emzikli yüksek kaideli kap. Pişmiş Toprak.
Yük. 32 cm. Alacahöyük. M.Ö. 17-16.yy.
(Anadolu Medeniyetleri Müzesi Kataloğu).

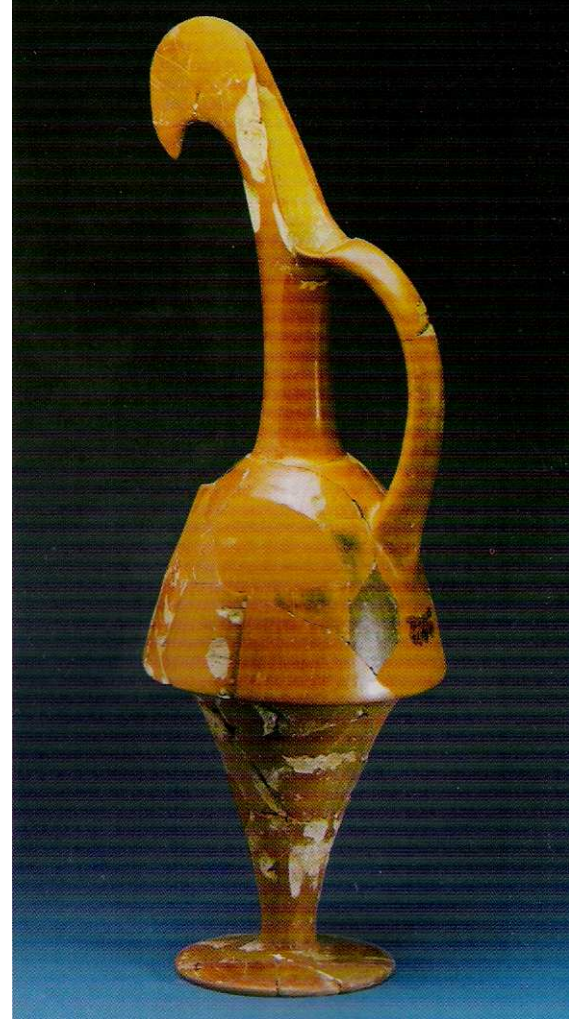
Resim 8- Boğa başı biçimli törensel içki kabı. Pişmiş Toprak. Yük. 7,7 cm.
Alacahöyük.M.Ö.17-16yy.(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim 9- Boğa biçimli törensel kap. Pişmiş Toprak.Yük.31,4cm. İnandık. M.Ö. 17-16yy. (Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

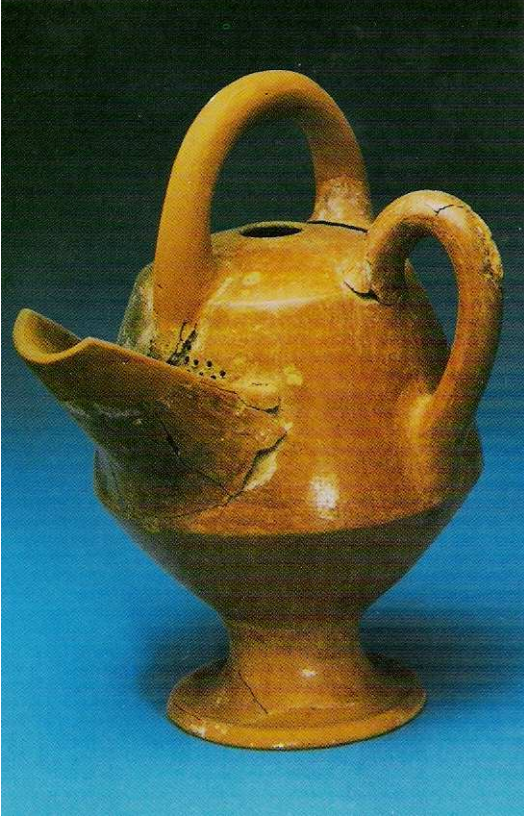
Resim 10- Niş içinde oturan tanrı. Pişmiş Toprak. Yük. 16,3 cm. İnandık. M.Ö. 17-16. yy. (Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

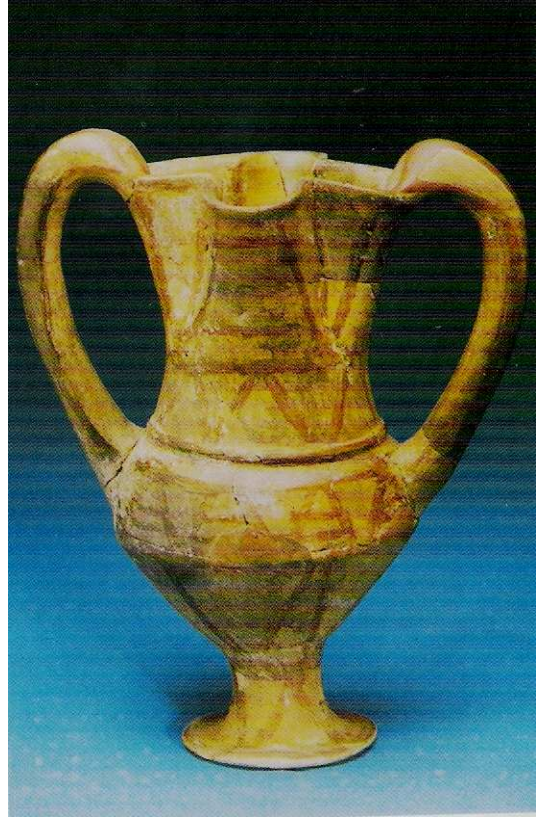
Resim 11-Gaga ağızlı testi. Pişmiş Toprak.Yük.51cm. İnandık. M.Ö.17-16.yy. (Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

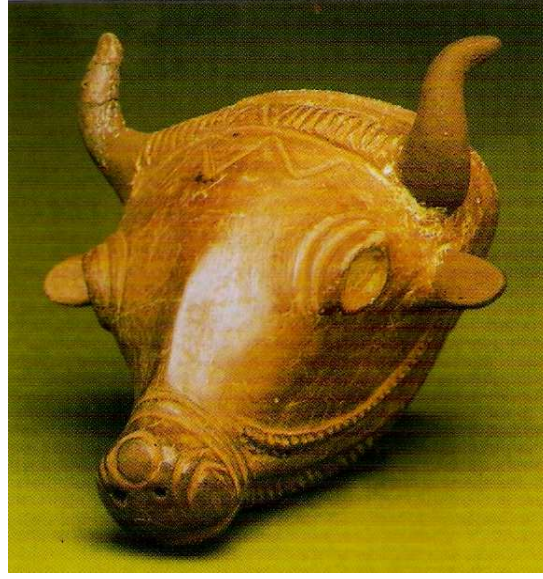
Resim 12- Kabartmalı vazo. Pişmiş Toprak. Yük. 82 cm. İnadık. M.Ö. 17.yy. ortaları.(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

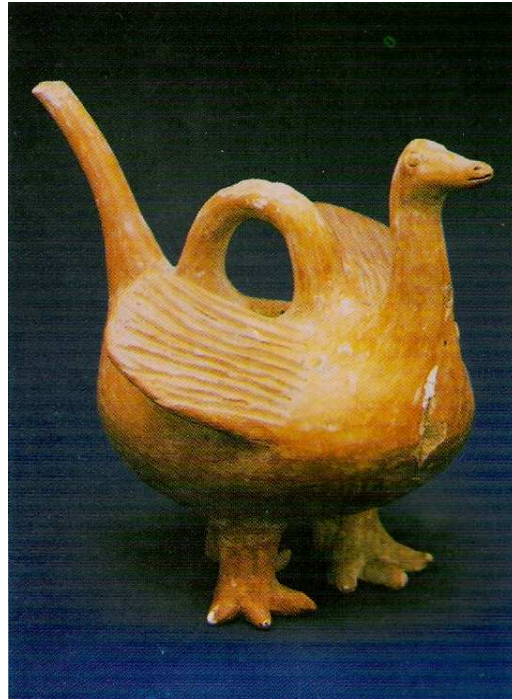
Resim 13-Süzgeçli kap. Pişmiş Toprak. Yük. 22,7 cm. İnandık. M.Ö.17. yy. (Anadolu MedeniyetlerMüzesiKataloğu)

Resim 14- Kantharos. Pişmiş Toprak. Yük. 33,4cm. İnandık. M.Ö. 17. yy.(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim 15- Boğa başı biçimli törensel içki kabı. Pişmiş toprak. Yük. 14,5 cm. Kültepe. M.Ö. 18-17. yy.(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

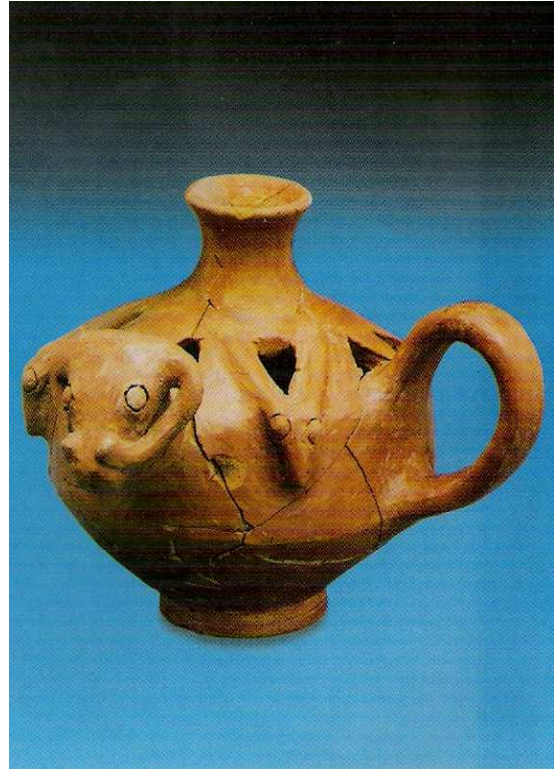
Resim 16- Törensel içki kabı. Pişmiş Toprak. Yük.13,1 cm. Beycesultan. M.Ö.18-17.yy.(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

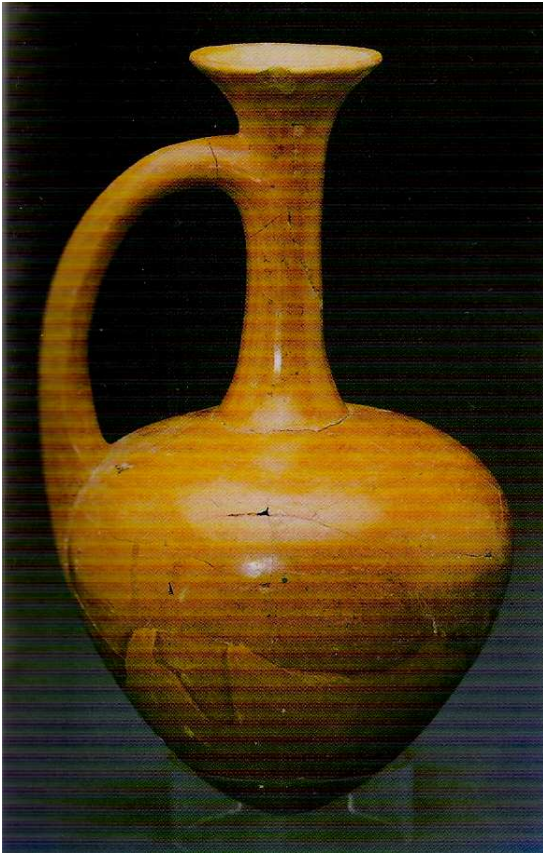
Resim 17- İçinde kutsal alanın simgelendiği tek kulplu kap. Pişmiş Toprak. Yük. 8,4 cm. Eskişehir. M.Ö. 17-16. yy.(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

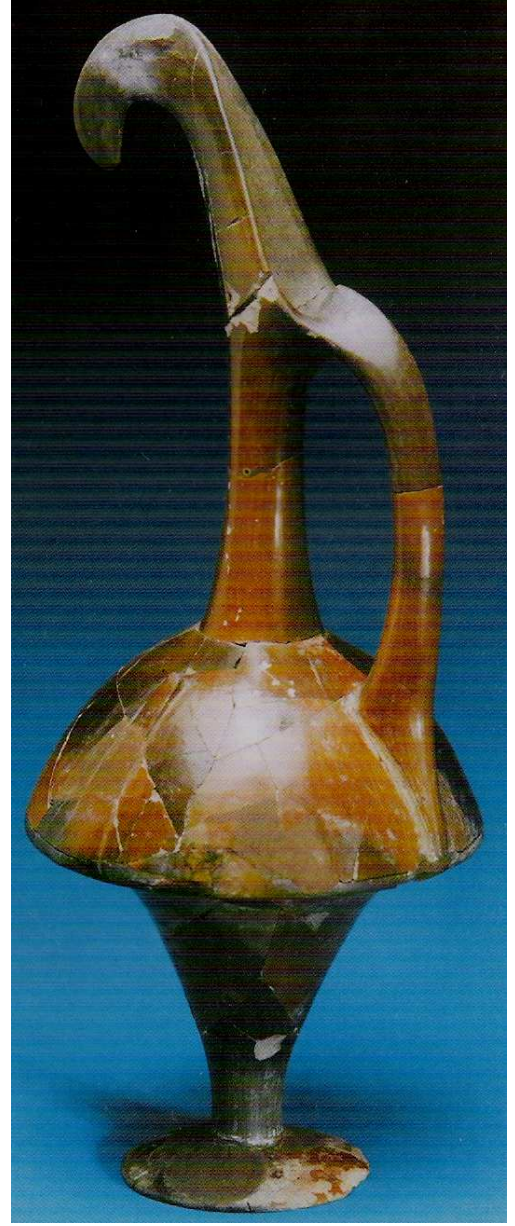
Resim 18- Matara. Pişmiş Toprak. Yük. 42cm.
Eskiyapar. M.. 18. yy.(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim 19- Koç başı kabartmalı kap.
Pişmiş Toprak.Yük. 12,3 cm. Eskiyapar. M.. 18.yy.(Anadolu Medeniyetler
Müzesi Kataloğu).

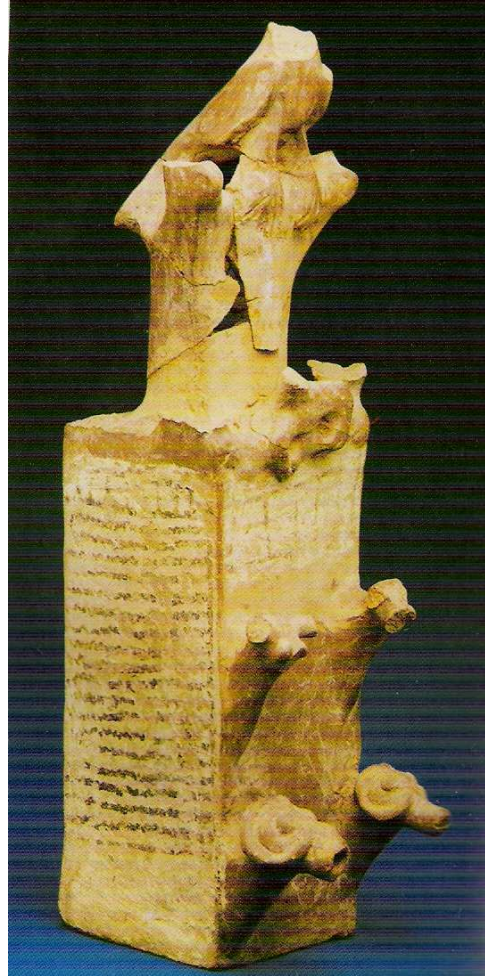
Resim 20- Tek kulplu testi. Pişmiş Toprak.
Yük. 29 cm. Eskişehir. M.Ö. 18.yy.

Resim 21- Gaga ağızlı testi. Pişmiş
Toprak. Eskişehir. M.Ö. 18.yy.(Anadolu
Medeniyetler Müzesi Kataloğu)

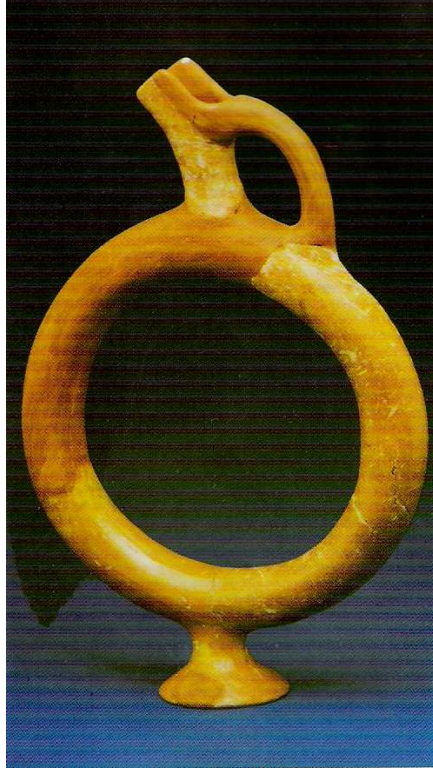
Resim 22- çift başlı ördek biçimli kap.
Pişmiş Toprak. Yük. 20,2 cm.Boğazköy.
M.. 14.yy. (Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim 23-Kule biçimli törensel kap. Pişmiş Toprak. Yük. 32,5 cm. Boğazköy.
M..18.yy.(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

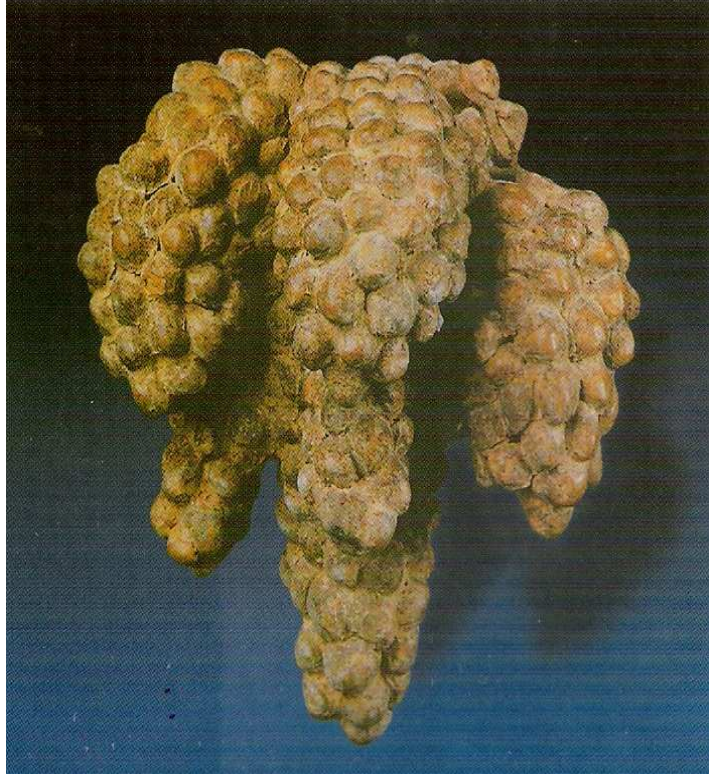
Resim 24- Boğa biçimli kaplar. Pişmiş Toprak. Yük. 90 cm. Boğazköy. M.. 16.yy.
(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

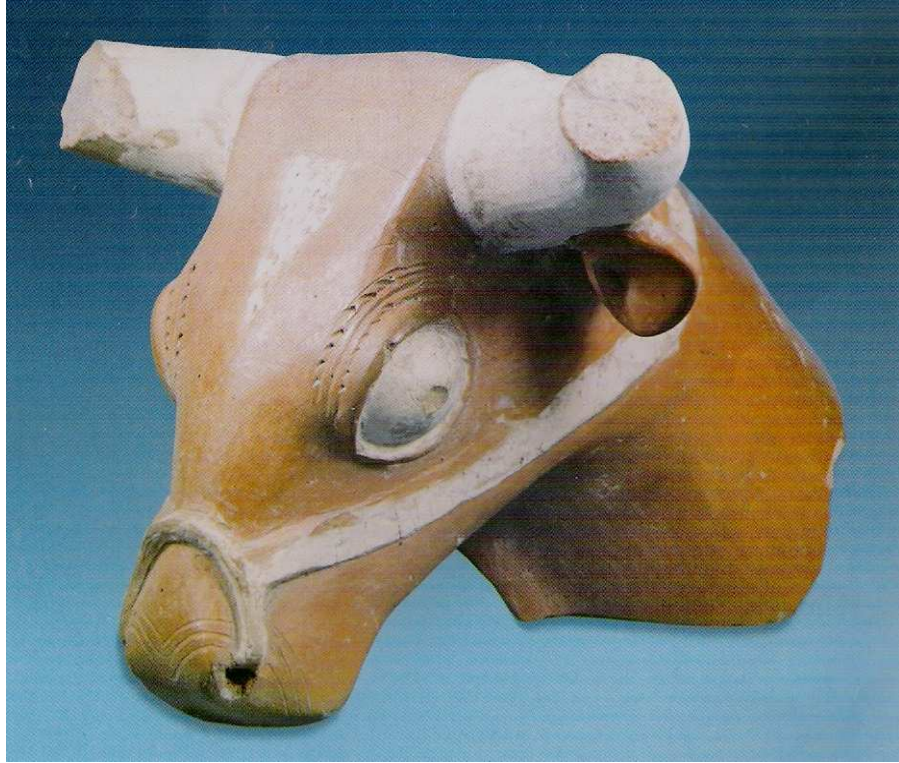
Resim 25- Halka biçimli kap. Pişmiş Toprak. Yük. 30 cm. Boğazköy. M.. 16.yy.(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

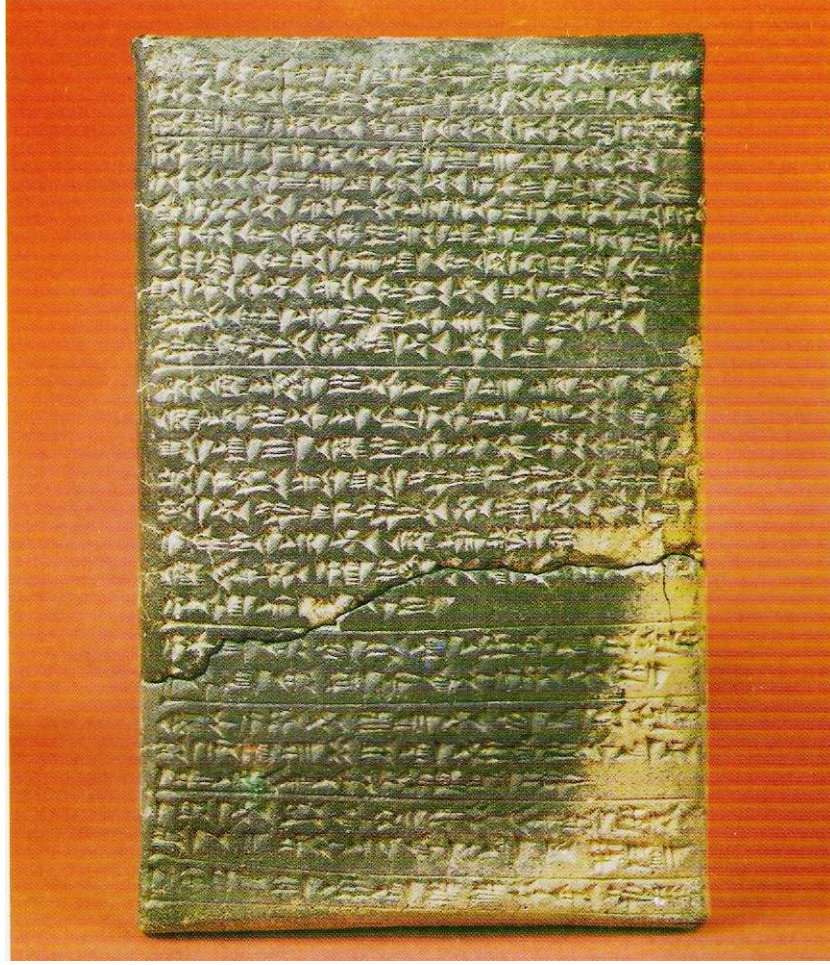
Resim 26- Kule biçimli kap. Kenarı Pişmiş Toprak. Yük. 12 cm. Boğazköy. M.. 14.yy.(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim 27- Üzüm salkımı biçiminde kap. Pişmiş Toprak. Yök. 14 cm. Boğazköy. M.Ö. 18.yy.(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

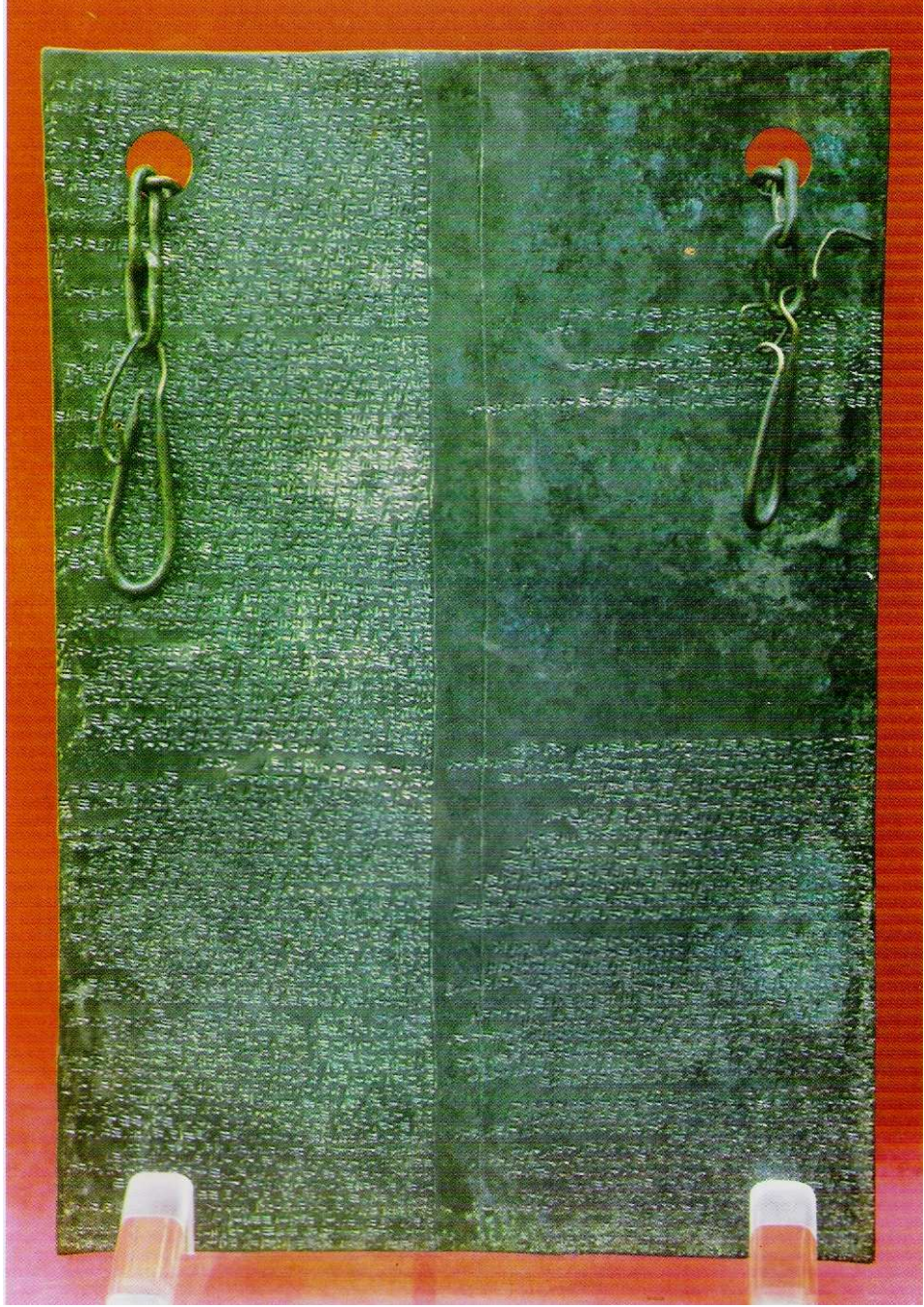
Resim 28- Boğa başı. Pişmiş toprak. Yök. (baş-çene) 15,8 cm. Tokat. M.Ö. 17-16.yy. (Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim 29- Tablet. Pişmiş Toprak. Yük. 9,9 cm. Boğazköy. M.Ö. 13. yy.(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim 30- Urhi- Teşup'un mühür baskısı. Pişmiş Toprak. Yük. 3,9 cm. Boğazköy. M.Ö. 13. yy.(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim 31- Tablet. Bronz. Yük. 35 cm. Boğazköy. M.. 13 yy. (Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim 32- Yüzük mühür. Altın. Yük. 1,9 cm. Alacahöyük. M.Ö. 14 -13 yy. (Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim 33- Hiyeroglif yazılı kase. Gümüş. Yük. 7,3 cm. Buluntu yeri (?). M.Ö. 2. binin ikinci yarısı.(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

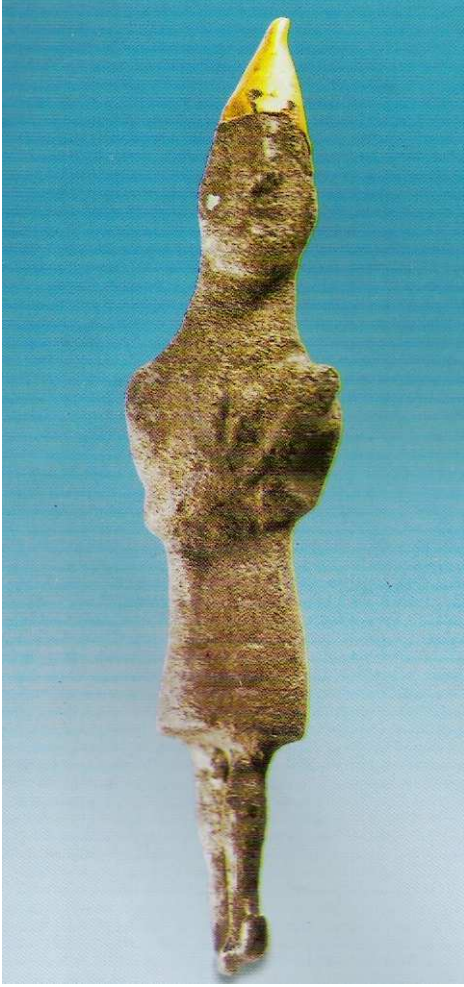
Resim 34- Tanrı heykelciği. Tunç. Yük. 11,4 cm. Dvlek (Sivas-Şarkışla kazı buluntusu değil). M.Ö. 16-15. yy. (Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim 35- Oturan tanrıça biçiminde kolye tanesi. Altın. Yük. 2 cm. Boğazköy.
M.Ö.15.yy. (Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim 36- Güneş tanrıça'sı heykelciği. Tunç. Yük. 11 cm. Alacahöyük.
M.Ö.14-13. yy. (Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim -37 Tanrı heykelciği. Gümüş- Altın.
Yük.4,4 cm. buluntu yeri (?). M.Ö. 15-14.yy. (Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim 38- Tanrı kabartması. Steatit. Yük. 6,4 cm. Yeniköy
(Çorum).M.Ö.14-13.yy.(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

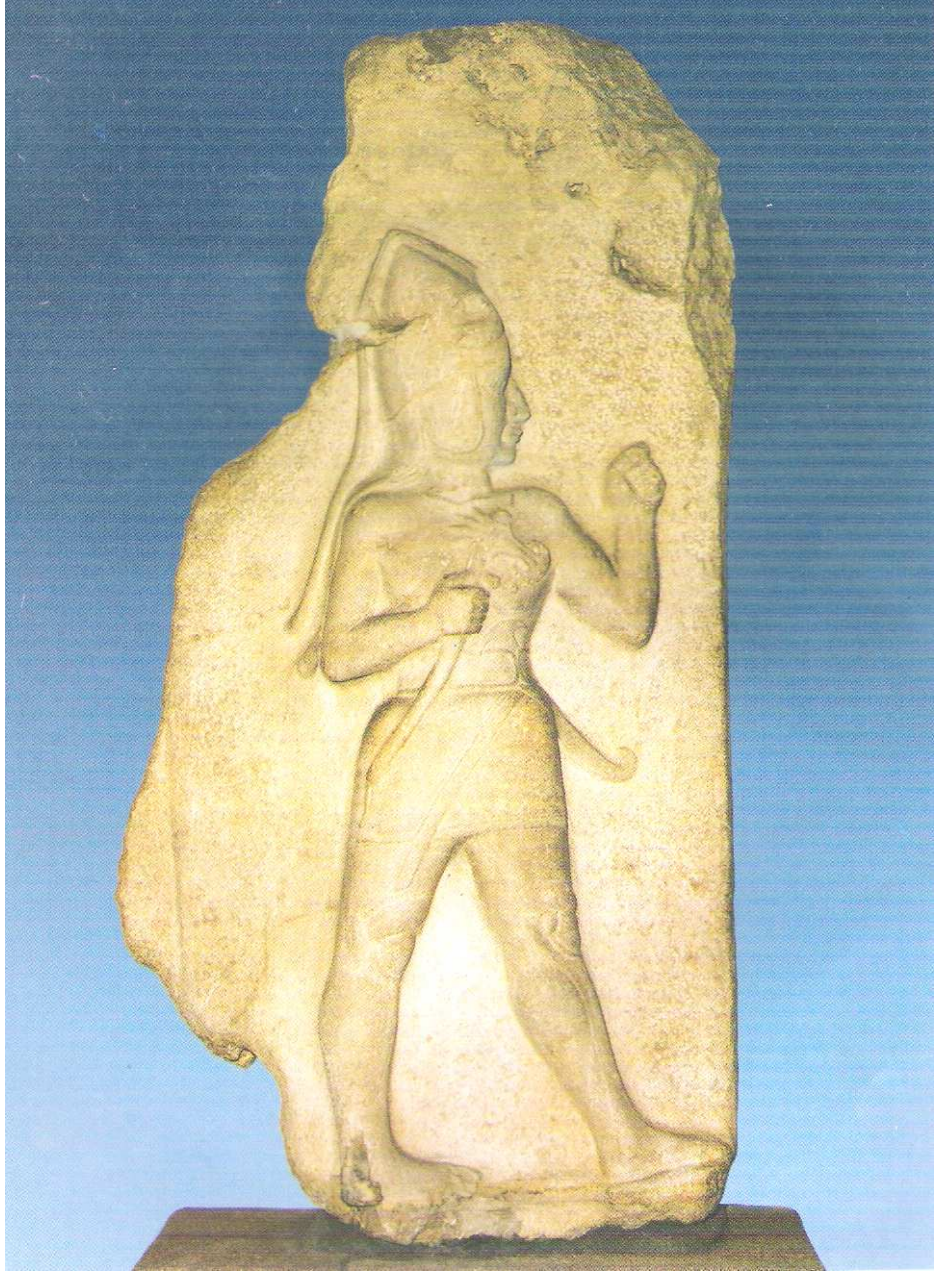
Resim 39- Oturan erkek heykelciği. Fildişi. Y¼k. 3,9 cm.
Alacahöyük. M.Ö. 14-13. yy.(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

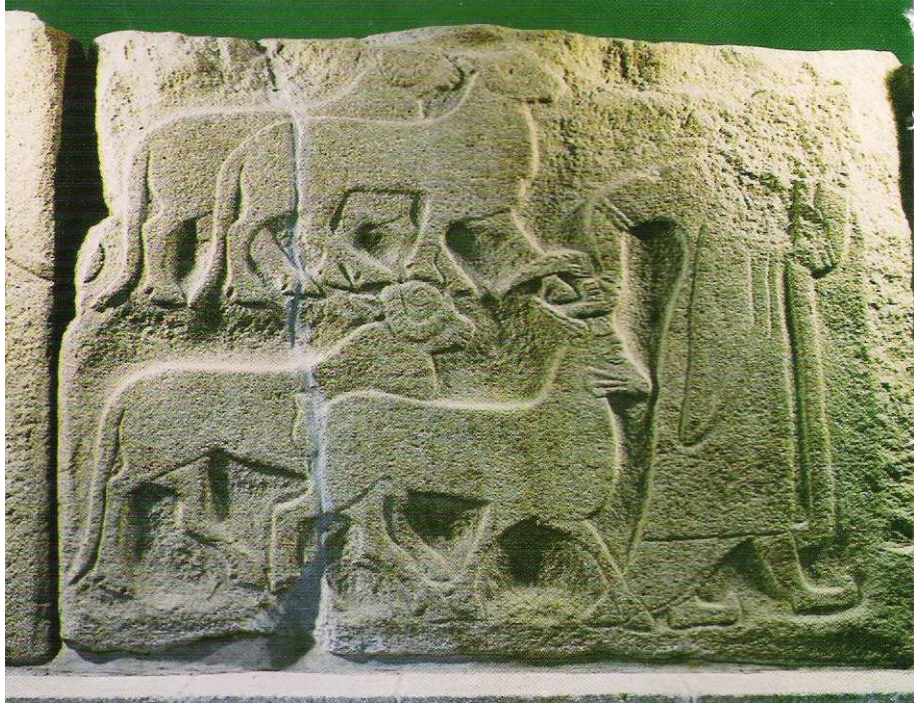
Resim 40- Tanrı Bes heykelciği. Kemik. Y¼k. 4,9 cm. Alacahöyük.
M.Ö.14-13.yy. (Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim 41- Dağ tanrısı heykelciği. Fildişi. Yük. 3,6 cm. Boğazköy. M.. 14. yy. (Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

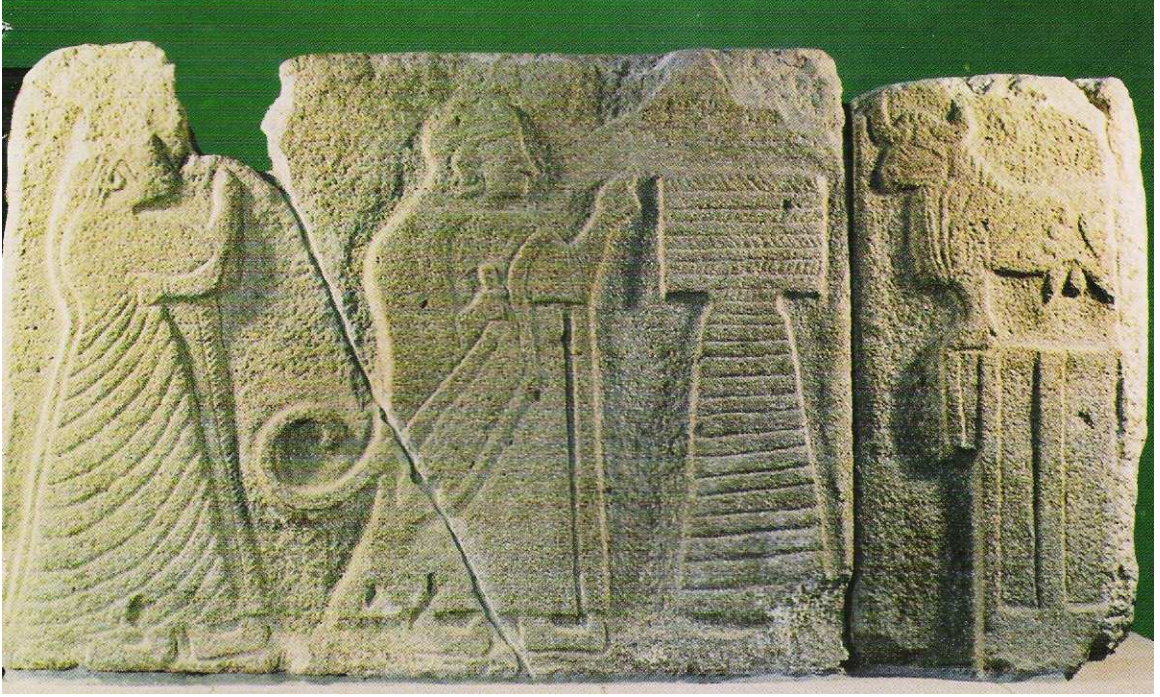
Resim 42- Savaş tanrısı kabartması. Kalker. Yük. 291 cm. Boğazköy Kral Kapısı. M..14-13. yy. (Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

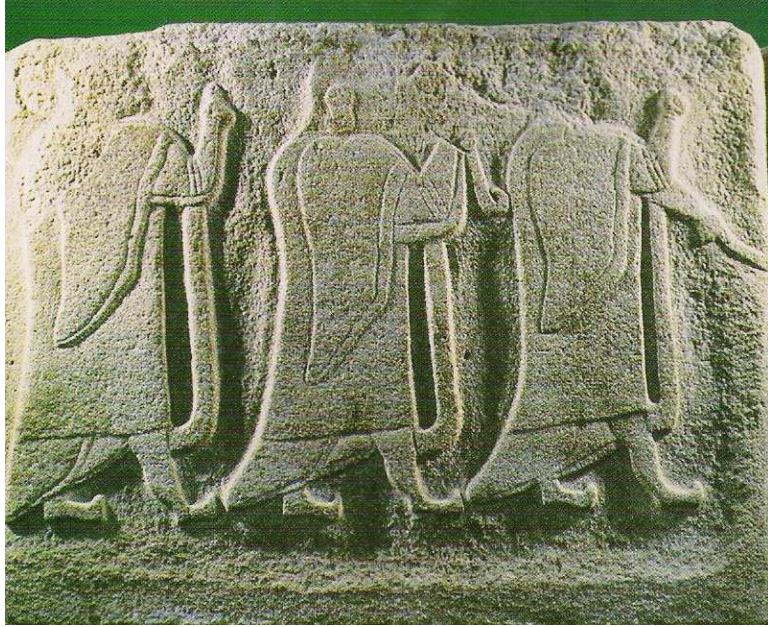
Resim 43- Uzun manto giymiş bir kişi (rahip) tarafından götürülen hayvanlar. Andezit. Yük.133 cm. Alacahöyük. M.Ö. 14. yy.(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim 44- Akrobatlar. Andezit. Yük.116 cm. Alacahöyük. M.Ö. 14.yy. (Anadolu Medeniyetler Müzesi).

Resim 45- Altar üzerindeki boğaya dua eden kral ve kraliçe. Andezit. Yük. 126 cm. Alacahöyük. M.Ö. 14 yy.(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

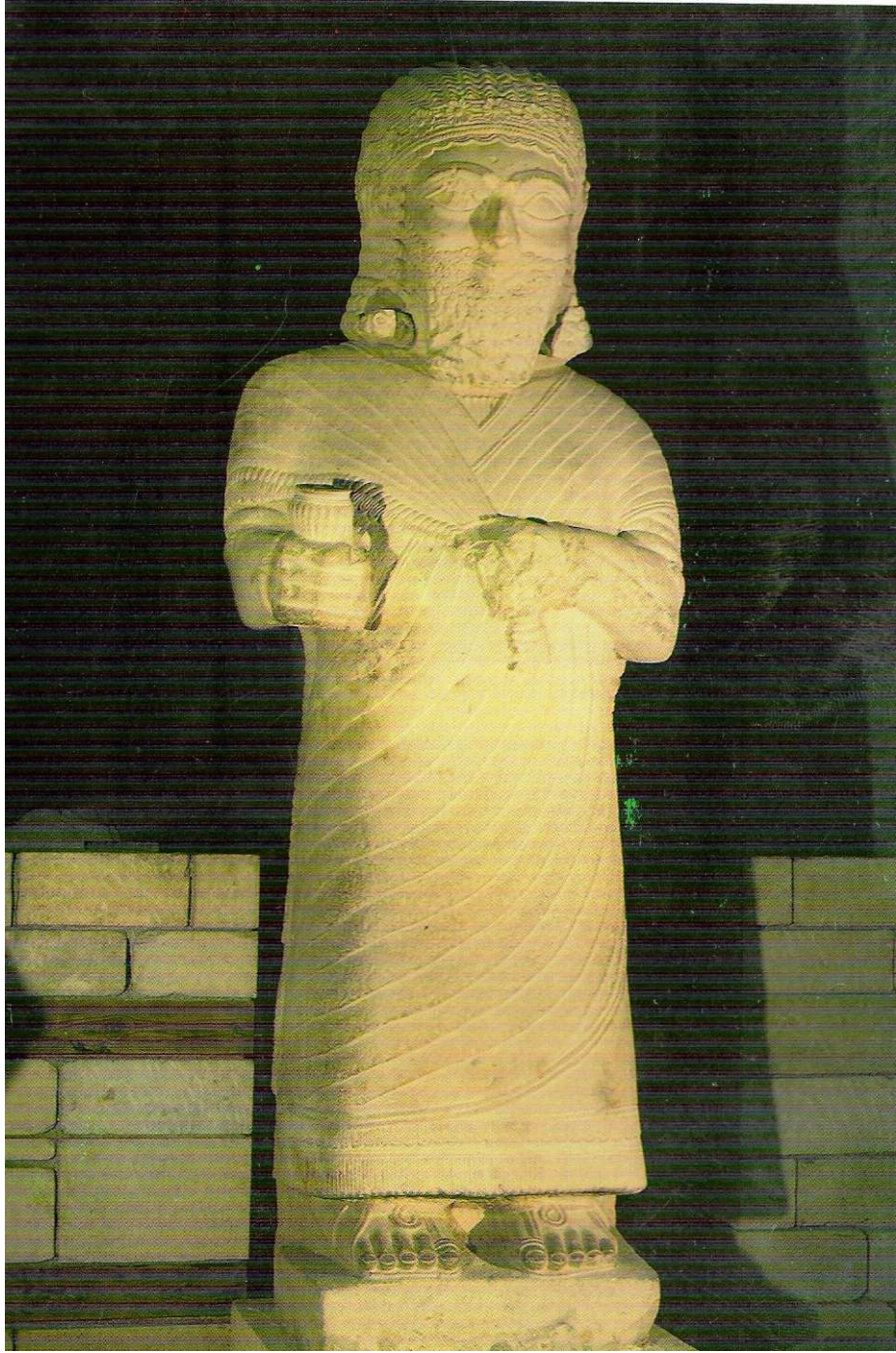
Resim 46- Uzun mantolu üç kişi (Rahipler). Andezit. Yük. 133 cm. Alacahöyük. M.Ö. 14.yy. (Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

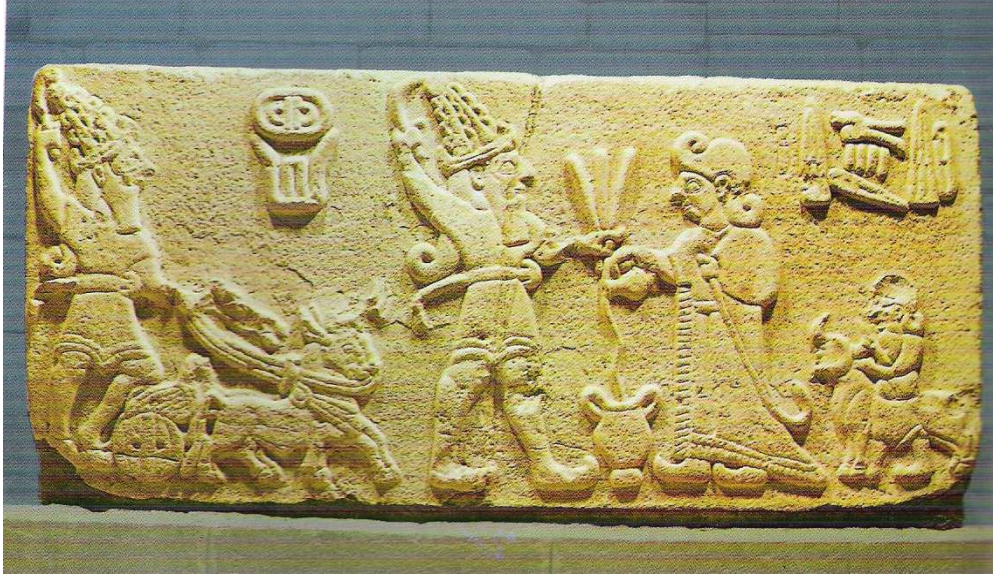
Resim 47- Malatya – Aslantepe kazı alanının havadan görünümü.(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim 48- Geç Hitit Çağı Beylerinden Warpalavas kabartması. Taş. Çap. 36 cm. Andaval (Niğde). M.Ö. 9. yy.(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim 49- Kral Tarhunza heykeli. Kalker. Yük. 318 cm. Malatya. M.. 8. yy.
(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim 50- Kral Sulumeli'nin büyük tanrı önünde ibadeti. Bazalt. Yük. 86,2 cm. Malatya. M.Ö. 10-9. yy.(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

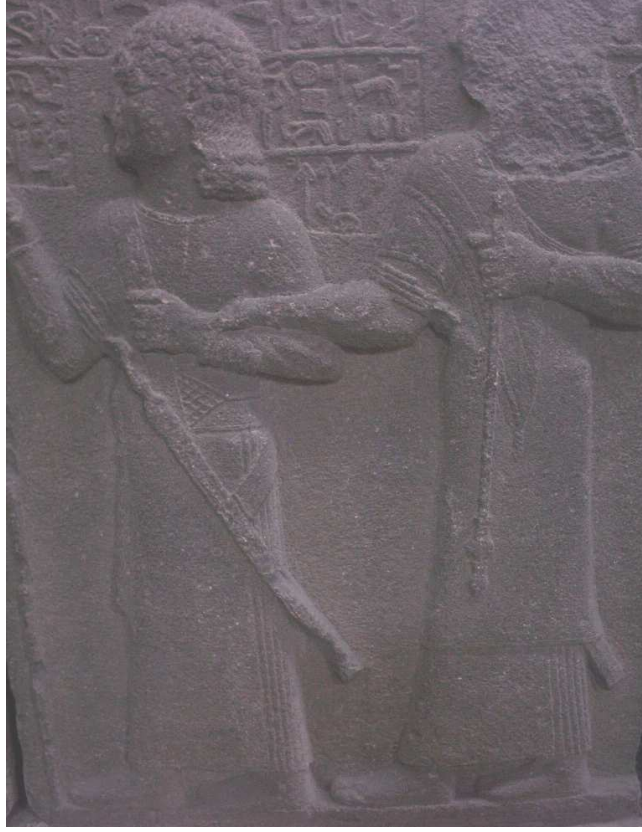
Resim 51- Aslan avı kabartması. Bazalt. Yük. 53,4 cm. Malatya. M.Ö. 9-8. yy. (Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim 52- Yemek sahnesi kabartması. Kumtaşı. Yük. 52 cm. Malatya. (Buluntu yeri belli değil). M.Ö. 10-9. yy.(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim 53- Kapı aslanı. Kalker. Yük. 124 cm. Malatya-Aslantepe. M.Ö. 10-9.yy. (Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim 54- Kral Araras ve oğlu Kamanas. Bazalt. Yük. 114,6 cm. Kargamış. M.. 8. yy. ikinci yarısı.(Anadolu Medeniyetler Müzesi).

Resim 55- Kral Araras'ın çocukları. Bazalt. Yük. 119 cm. Kargamış. M.. 8. yüzyılın ikincisi yarısı.(Anadolu Medeniyetler Müzesi).

Resim 56- Kral Araras'ın hanımı kucagında en küçük çocuğu ve arkasında hayvanı. Bazalt. Yük. 115,2 cm. Kargamış. M.. 8.yüzyılın ikinci yarısı.(Anadolu Medeniyetler Müzesi).

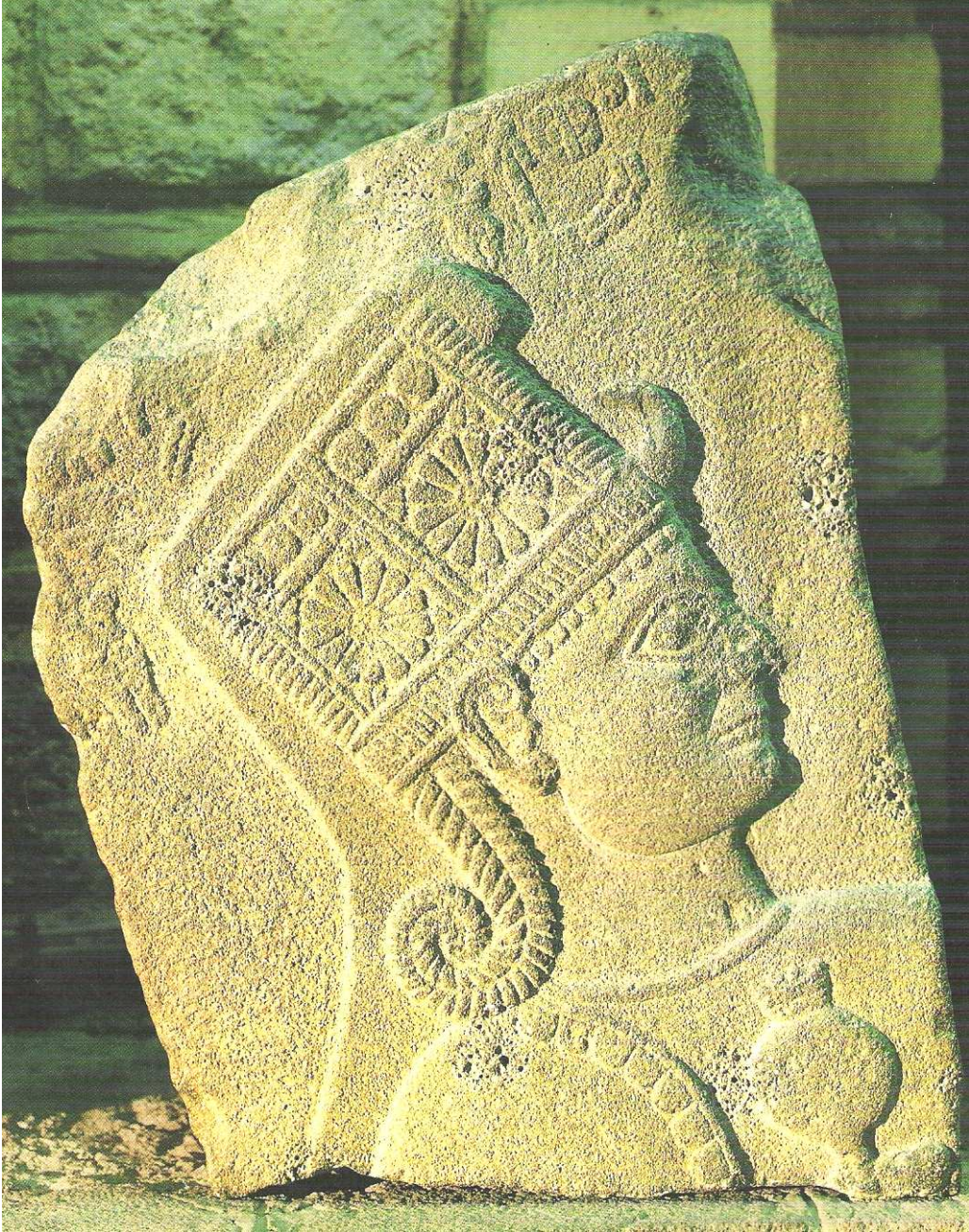
Resim 57- Saraylılar. Bazalt. Yük. 111 cm. Kargamış. M.. 8. yüzyılın ikinci yarısı(Anadolu Medeniyetler Müzesi).

Resim 58- Saraylılar (Ayrıntı).(Anadolu Medeniyetler Müzesi).

Resim 59- Miğferli askerler. Bazalt. Yük. 133 cm. Kargamış. M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısı.(Anadolu Medeniyetler Müzesi).

Resim 60- Tanrıça Kubaba. Bazalt. Yük. 82cm. Kargamış. M.. 9. yy.(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim 61- Aslan üzerindeki yüksek tahtta oturan tanrıça Kubaba ve törene katılan kadınlar. Bazalt. Yük. 90 cm. Kargamış. M.Ö. 9. yy.(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim 62- Omuzları üzerinde kurban taşıyan insanlar. Bazalt. Yük. 100 cm. Kargamış. M.Ö. 9. yy.(Anadolu Medeniyetler Müzesi).

Resim 63- Savaş arabası. Bazalt. Yük. 175 cm. Kargamış. M.. 8.yüzyılın ikinci yarısı.(Anadolu Medeniyetler Müzesi).

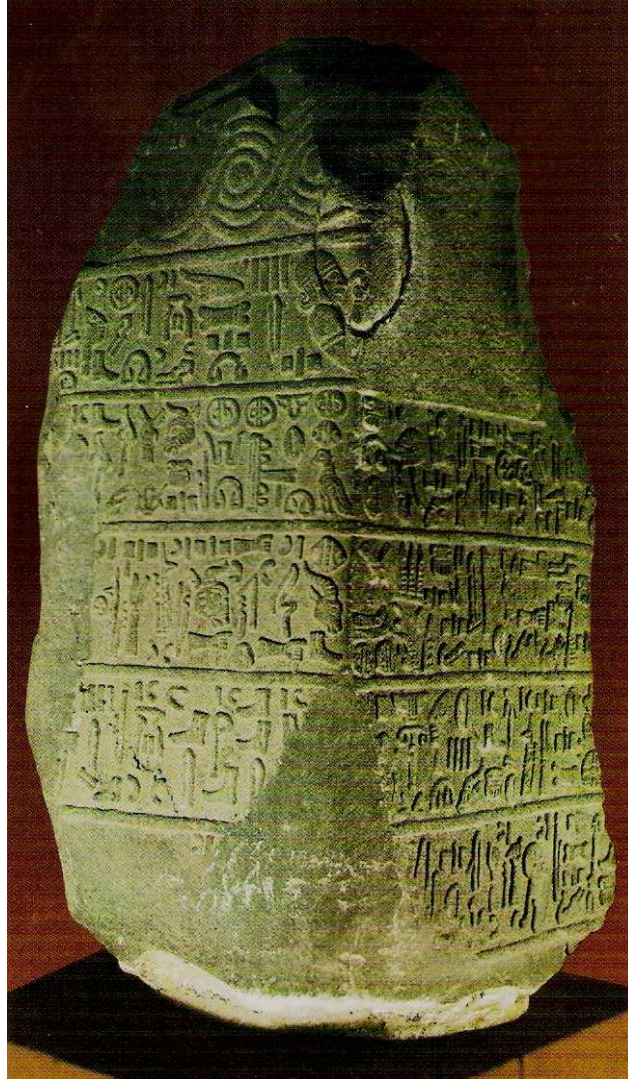
Resim 64- Savaş arabası (ayrıntı).(Anadolu Medeniyetler Müzesi).

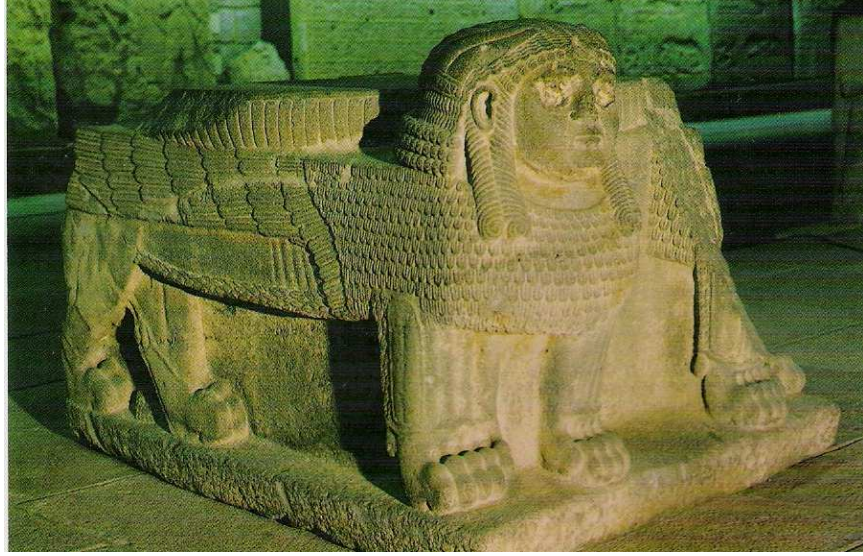
Resim 65- İnsan ve aslan başlı sfenks. Bazalt. Yük. 113 cm. Kargamış. M.. 9.yy. (Anadolu Medeniyetler Müzesi).

Resim 66- Hiyeroglif kabartma ve Kral Katavus. Bazalt. Yük. 128 cm. Kargamış. M.. 9. yy.(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim 67- Hiyeroglif yazıt. Bazalt. Yük. 136 cm. Kargamış. M.. 9. yy.
(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim 68- Sfenks çifti. Bazalt. Yük. 85 cm. Sakçagözü. M.. 8. yy.(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim 69- Kanatlı güneş kursunun altında hayat ağacını kutsayan tanrılar, kuş başı insan vücutlu kanatlı cin, kapı aslanı. Bazalt. M.. 8. yüzyılın ikinci yarısı.(Anadolu Medeniyetler Müzesi Kataloğu).

Resim 70- İnsan başlı boğa gövdeli cinlerle, aslan başlı insan gövdeli cinler kabartması. Bazalt. Yük. 117 cm. Kargamış. M.Ö. 9.yy.(Anadolu Medeniyetler Müzesi).

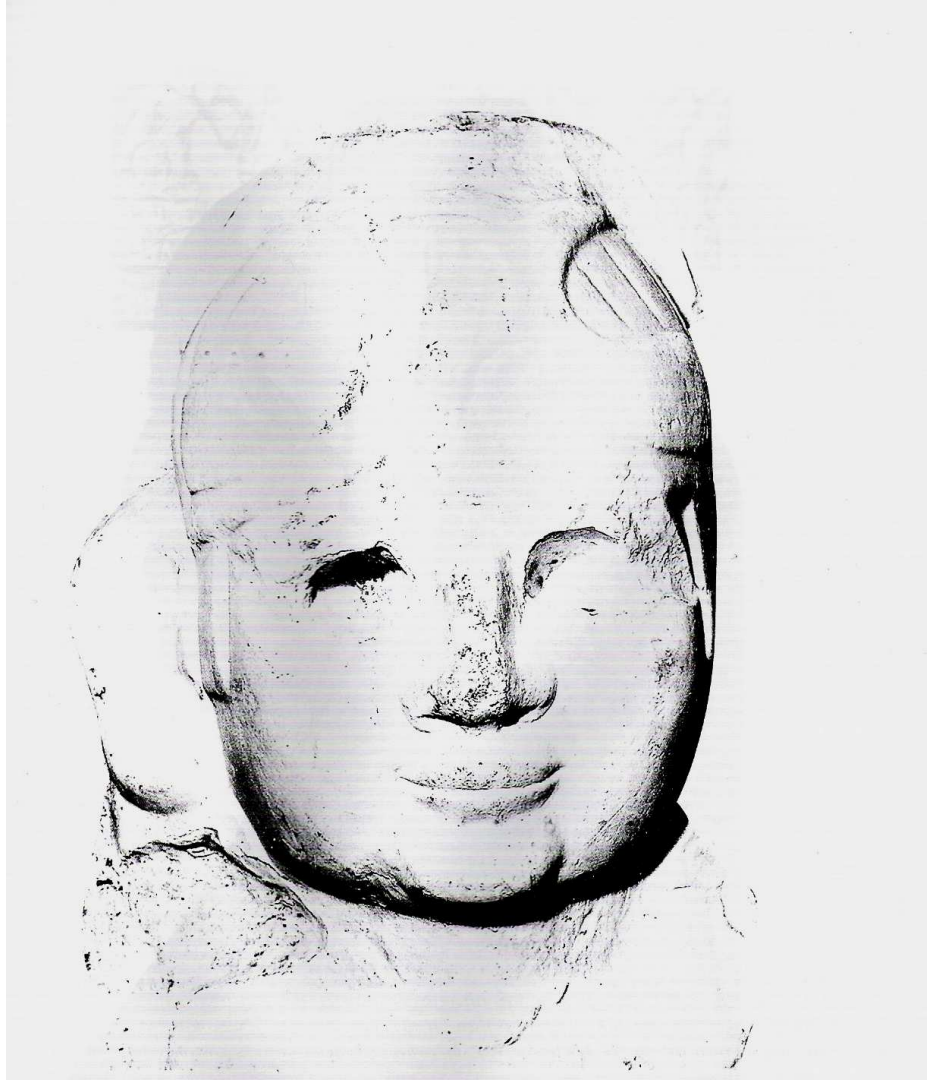
Resim 71- Hayvanları zapteden kahraman kabartması. Yük. 117 cm. Kargamış. M.Ö. 9.yy.(Anadolu Medeniyetler Müzesi).

Resim 72- Aslan avı sahnesi. Bazalt. Yük. 130 cm. Kargamış. M.. 9. yy.
(Anadolu Medeniyetler Müzesi).

Resim 73- İki kuş adam kabartması. Bazalt. Yük. 1,25 cm. Kargamış. M.. 9.yy.
(Anadolu Medeniyetler Müzesi).

Resim 74- Hattuşaş (Boğazköy). Sfenksler Kapısı sfenks başı. M.Ö. 14. yy. İstanbul Arkeoloji Müzesi. (E.Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi).

Resim 74'deki sfenks başı (Profil).M.Ö. 14. yy. (E.Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi).

Resim 75-Hitit çağına ait heykelcikler.(Anadolu Medeniyetler Müzesi).

Resim 76- Hitit çağına ait seramikler.(Anadolu Medeniyetler Müzesi).

Resim 77- Bitik vazosu. Kutsal evlenme sahnesi. M.Ö. 1600 civarı. (Anadolu Medeniyetler Müzesi).